

The Man who was God

Een onderzoek naar de persoon en het werk van Jezus Christus
bij C.S. Lewis in gereformeerd perspectief

A.J. Droger

‘There is no question of what we can make of Him;
it is entirely a question of what He intends to make of us.’

C.S. Lewis, *What Are We to Make of Jesus Christ?*

2015

Theologische Universiteit Apeldoorn

Inhoud

1. Inleiding	1
2. De Mens die God was.....	4
3. Het grote wonder	9
4. De volmaakte boeteling	16
5. Het Christusleven	19
6. Conclusie	26
Literatuur.....	28
Appendix I – C.S. Lewis als schrijver en apologeet.....	30
Appendix II – C.S. Lewis en het platonisme.....	32

Inleiding

Westminster Abbey, 22 november 2013. De Middeleeuwse kloosterkerk in het centrum van Londen is gevuld met mensen die vanuit de hele wereld samengekomen zijn om precies vijftig jaar na zijn overlijden te danken voor het leven en werk van de Britse schrijver, geleerde en christelijk apologeet Clive Staple Lewis (1898-1963).¹ Tijdens de herdenkingsdienst wordt gebeden om blijvende invloed en navolging van zijn werk en een gedenksteen onthuld in de Poets' Corner waar dichters, schrijvers en wetenschappers uit het Brits Gemenebest en de Engelstalige wereld herdacht worden.

Bij zijn overlijden in 1963 heeft Lewis zich als universitair docent en hoogleraar Engelse literatuur van Middeleeuwen en Renaissance aan de universiteiten van Oxford en Cambridge onderscheiden op het gebied van de Engelse taal en literatuur.² Daarnaast heeft hij grote bekendheid verworven als schrijver en christelijk apologeet.³

Tegen het einde van zijn leven verwachtte Lewis binnen vijf jaar na zijn dood vergeten te zijn en hij leek gelijk te krijgen; in de jaren na zijn overlijden is de belangstelling voor zijn werk tanend.⁴ Het tij keert echter en de interesse voor Lewis' werk neemt geleidelijk aan toe. Vijftig jaar na zijn overlijden is C.S. Lewis één van 's werelds meest populaire en bestverkopende auteurs in meerdere genres.⁵

Van meet af aan is er verschil van mening over de waarde en betekenis van Lewis' werk.⁶ Er is zowel fundamentele kritiek op zijn vertolking van het christelijk geloof, als waardering voor de manier waarop hij op intellectuele en verbeeldingsvolle wijze het christelijk geloof verwoordt. Hoewel Lewis vaak voor een niet-christelijk publiek schreef, wordt hij vandaag de dag juist door veel christenen – ongeacht denominatie en traditie – gewaardeerd om zijn innemende en toegankelijke presentatie van het christelijk geloof, waarbij verstand, gevoel en verbeelding aangesproken worden.⁷

In 1947 maakt Lewis in Nederland debuut met de verschijning van een vertaling van *The Screwtape Letters*.⁸ Hij raakt echter slechts in geringe mate bekend als verdediger van het christelijk geloof. Na zijn dood lijkt Lewis in Nederland in de vergetelheid te raken al blijven zijn boeken vrijwel ononderbroken in de handel. Vanaf de jaren 80 van de 20^e eeuw zorgen herdrukken, herziene edities en nieuw vertaalde titels ervoor dat de belangrijkste werken van Lewis in het Nederlands beschikbaar zijn. Aan het begin van de 21^e eeuw is er ook in Nederland geen gebrek meer aan belangstelling voor Lewis.⁹

¹ Order of Service, http://www.westminster-abbey.org/__data/assets/pdf_file/0011/69275/27999-C-S-Lewis-service-web.pdf [15 juli 2015].

² Lewis' belangrijkste wetenschappelijke publicaties zijn: *The Allegory of Love: A Study in Medieval Tradition* (1936), *A Preface to 'Paradise Lost'* (1942), *English Literature in the Sixteenth Century, Excluding Drama* (1954), *An Experiment in Criticism* (1961) en *The Discarded Image* (1964).

³ Zie voor een overzicht van Lewis' werk: MacSwain, *Companion*, 311, 312.

⁴ McGrath, *C.S. Lewis*, 363-378.

⁵ MacSwain, *Companion*, 1. Met name de zevendelige serie *The Chronicles of Narnia* heeft Lewis wereldberoemd gemaakt.

⁶ MacSwain, *Companion*, 1. Pittinger, 'Apologist', 1104-1107.

⁷ MacSwain, *Companion*, 2.

⁸ Lewis, *Varensporten*, 7.

⁹ Lewis, *Varensporten*, 8.

Aanleiding

Bij de herdenking van Lewis' vijftigste sterfdag blijkt dat er ondanks mogelijke aarzeling ten opzichte van zijn theologische opvattingen ook binnen het gereformeerd protestantisme in Nederland waardering voor Lewis' werk ontstaan is.¹⁰ Tot op heden is er in de gereformeerde theologie in Nederland echter weinig onderzoek naar Lewis' werk gedaan.¹¹ In die leemte wil deze studie op bescheiden wijze en als aanzet tot verder onderzoek voorzien. Zij concentreert zich binnen de vele onderzoeksmogelijkheden op Lewis' vertolking van het hart van het christelijk geloof en de theologie: de persoon en het werk van Jezus Christus.¹²

Doelstelling & methode

Het doel van deze studie is tweeledig. Allereerst inventariseert zij Lewis' ideeën over de persoon en het werk van Jezus Christus omdat Lewis geen uitgewerkte christologie nagelaten heeft. Daarnaast heeft zij een kritische evaluatie van dit deel uit Lewis' werk vanuit de gereformeerde theologie als doel. Hebben christenen binnen het gereformeerd protestantisme op dit punt een goede leermeester in Lewis?

Lewis omschreef theologie eens als een landkaart die berust op de gecombineerde ervaringen van vele gelovigen en noodzakelijk is om verder te komen in het geloof.¹³ Doel van deze studie is om te ontdekken waar wegen, lijnen en markeringen lopen, samenkomen, elkaar kruisen en uiteenlopen. Omdat deze studie niet alleen een bijdrage aan het Lewisonderzoek vanuit de gereformeerde theologie wil zijn, maar ook christenen binnen het gereformeerd protestantisme een handreiking wil bieden voor het kritisch lezen van Lewis' werk, vergelijkt dit onderzoek Lewis' schets voor het deel van de kaart met betrekking tot de persoon en het werk van Jezus Christus met het ontwerp uit de klassieke gereformeerde theologie zoals die verwoord is in de *Heidelbergse Catechismus*, *Nederlandse Geloofsbelijdenis* en *Dordtse Leerregels*. Samen vormen deze confessies de zogenaamde Drie Formulieren van Enigheid, die gezien kunnen worden als de samenvatting en formulering van de kern van de gereformeerde theologie. Omdat de gereformeerde theologie zich verbonden weet met de oecumenische belijdenissen, klinken de *Apostolische Geloofsbelijdenis*, de *Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel* en de *Geloofsbelijdenis van Athanasius* hierin op de achtergrond mee. Samengevat geeft deze studie antwoord op de vraag:

Wat is de visie van C.S. Lewis op de persoon en het werk van Jezus Christus en hoe verhoudt deze zich tot de klassieke gereformeerde christologie?

¹⁰ Klaassen, 'De grote betekenis van Lewis voor vandaag',

<http://www.digibron.nl/search/detail/cc136a1a151e640bc6f441f53b2b8b7b/de-grote-betekenis-van-lewis-voor-vandaag> [15 juli 2015]: 'Hoewel er vanuit de reformatorische traditie zeker vragen te stellen zijn bij bepaalde aspecten van Lewis' (theologische) denkbeelden, hebben zijn geschriften grote waarde, vooral voor hen die zich bezighouden met de grondslagen van het denken en het ontwikkelen van een christelijk wereldbeeld. Je hoeft het niet in alles met iemand eens te zijn om van hem te kunnen leren. Lewis stelt voor vragen, maar geeft vooral antwoorden. [...] De grote betekenis van Lewis vandaag is dat hij laat zien dat het christelijk geloof niet alleen tot heil brengt, maar ook tot ware kennis. [...] Het christelijk geloof reikt een bril aan, waardoor de wereld in het juiste perspectief komt te staan.' Zie ook: Kater, 'Lewis', 126, 127.

¹¹ Ondanks zijn eredoctoraat godgeleerdheid aan de universiteit van St. Andrews is Lewis' werk veelal genegeerd in de academische theologie omdat hij zich als amateur op terrein zou hebben begeven waarvoor hij niet voldoende gekwalificeerd was en hij weinig belangstelling toonde voor de theologie van zijn tijd. Het recente vijfdelige werk *C.S. Lewis: Revelation and the Christ* (2012-2014) van de Britse systematisch theoloog Paul Brazier vormt een uitzondering.

¹² Genderen, *Dogmatiek*, 402: 'Het geloof in Christus staat in het credo van de kerk centraal. We zijn hier bij het hart van het christelijk geloof.'

¹³ Lewis, *Mere Christianity*, 154.

Bij het beantwoorden van deze vraag is het van belang om rekening te houden met Lewis' opmerking aan het begin van *Mere Christianity*, waarin hij aangeeft dat hij met zijn presentatie van het christelijk geloof geen alternatief voor de belijdenissen van bestaande kerkgenootschappen wil geven.¹⁴ Ondanks deze waarschuwing en het feit dat Lewis veelal in de eerste plaats voor een niet-christelijk publiek schreef, verdient Lewis' denken en schrijven over de persoon en het werk van Jezus Christus ook vanuit de gereformeerde belijdenis en theologie een evaluatie omdat Lewis vandaag de dag door veel christenen gelezen wordt – ook in Nederland.¹⁵

Afbakening

Voor een volledig beeld van zijn visie op de persoon en het werk van Jezus Christus dient Lewis' oeuvre vanwege de grote consistentie in het geheel besproken te worden.¹⁶ Hiervoor is echter meer tijd en ruimte nodig dan voor dit onderzoek beschikbaar was. Om zelf de primaire bronnen te kunnen lezen en verwerken binnen de beschikbare tijd, concentreert het zich daarom op Lewis' theologische non-fictie en zijn Lewis' uitgebreide correspondentie, (theologische) fictie en overige (wetenschappelijke) werken vrijwel geheel buiten beschouwing gelaten.¹⁷ Veel van Lewis' fictie bevat theologische thema's en de bespreking daarvan zou onderwerp van een aanvullende studie kunnen zijn.¹⁸

Binnen het gestelde kader bieden de volgende bronnen een antwoord op de onderzoeksvraag: 'Christianity and Literature' (1939), *The Problem of Pain* (1940), 'Is Theology Poetry?' (1944), 'Myth Became Fact' (1944), *Miracles* (1947), 'What Are We to Make of Jesus Christ?' (1950) en *Mere Christianity* (1952).

Opbouw

Deze studie geeft in vier hoofdstukken de hoofdlijnen weer van Lewis' denken en schrijven over de persoon en het werk Jezus Christus zoals deze naar voren komen in de genoemde literatuur. Hoofdstuk 2 behandelt Lewis' trilemma als antwoord op de vraag wie Jezus was. Hoofdstuk 3 gaat in op Lewis' visie op de menswording van Jezus Christus als het grote wonder van de mythe die feit werd. Hoofdstuk 4 beschrijft Lewis' beeld van de verzoening tussen God en mensen door de dood van Jezus Christus. Hoofdstuk 5 schetst Lewis' uitleg van de Drie-eenheid en het werk van Jezus Christus in het leven van mensen. Elk hoofdstuk besluit met een evaluatie en conclusie. Een samenvattend en concluderend hoofdstuk rondt deze studie ten slotte af.

¹⁴ Lewis, *Mere Christianity*, vx: 'I hope no reader will suppose that 'mere' Christianity is here put forward as an alternative to the creeds of the existing communions.'

¹⁵ Spruyt, 'Grote Drie sluiten niet zomaar op traditie aan', <http://www.digibron.nl/search/detail/bd955a4cef113189fd50b327a9928089/grote-drie-sluiten-niet-zomaar-op-traditie-aan> [5 oktober 2015].

¹⁶ De hechte samenhang in Lewis' werk wordt aangetoond in de dissertatie *Denk-Weg zu Christus: C.S. Lewis als kritischer Denker der Moderne* van de Duitse filosoof Norbert Feinendegen uit 2008.

¹⁷ Lewis' (theologische) fictie en overige werken bestaan uit *The Pilgrim's Regress* (1933), *Out of the Silent Planet* (1938), *The Screwtape Letters* (1942), *Perelandra* (1943), *The Abolition of Man* (1943), *That Hideous Strength* (1945), *The Great Divorce* (1946), *The Chronicles of Narnia* (1950-1956), *Surprised by Joy* (1955), *Till We Have Faces* (1956), *The Four Loves* (1960) en *A Grief Observed* (1961).

¹⁸ Zie voor een bespreking van de theologische thema's in bijvoorbeeld *The Chronicles of Narnia*: Hooper, *Companion*, 429-446 en Jacobs, 'The Chronicles of Narnia', 265-279. Zie voor een uitgebreide bespreking van de plaats en betekenis van Jezus Christus in Lewis' fictie: Brazier, *Religious Economy I*, 123-265.

De Mens die God was

Jezus van Nazaret maakte met zijn optreden en onderwijs heel wat tongen los.¹⁹ Met name de evangelist Johannes schetst in zijn evangelie hoe de meningen over Jezus uiteen liepen: van bezetene, leugenaar en godslasteraar tot profeet, messias van Israël en Zoon van God.²⁰

De vraag wie Jezus was heeft de kerkgeschiedenis door geklonken en is ook wel samengevat in het dilemma *aut Deus aut malus homo*.²¹ Ook Lewis zag zich op zijn weg tot het christelijk geloof voor deze vraag geplaatst. In zijn zoektocht werd hij geholpen door G.K. Chestertons boek *The Everlasting Man*.²² In het spoor van Chesterton behandelt Lewis in zijn werk de vraag naar wie Jezus was.²³ Dit hoofdstuk toont aan de hand van enkele passages uit *The Problem of Pain* (1940), *Mere Christianity* (1952) en 'What Are We to Make of Jesus Christ' (1950) de kern van Lewis' antwoord op de vraag wie Jezus was en hoe hij het klassieke dilemma *aut Deus aut malus homo* ontwikkelde tot het trilemma *Lord, Liar or Lunatic*. Het hoofdstuk sluit af met enkele kanttekeningen bij Lewis' argumentatie.

Van dilemma...

In 1940 wordt Lewis gevraagd om een deel te schrijven in de populair theologische serie *The Christian Challenge Series* en in oktober van dat jaar verschijnt *The Problem of Pain*: Lewis' eerste publicatie als christelijk apologet. In dit boek geeft hij een christelijk antwoord op de vraag naar het lijden in de schepping van een goede en almachtige God. In de inleiding wijst Lewis op het bestaan en de ervaring van het Numineuze die we in alle ontwikkelde religies aantreffen.²⁴ Lewis verbindt deze ervaring met onze moraal: de numineuze kracht wordt haar bewaker. Dit laatste wordt volgens Lewis het meest duidelijk bij de Joden:

There was a man born among these Jews who claimed to be, or to be the son of, or to be 'one with', the Something which is at once the awful haunter of nature and the giver of the moral law. The claim is so shocking—a paradox, and even a horror, which we may easily be lulled into taking too lightly—that only two views of this man are possible. Either he was a raving lunatic of an unusually

¹⁹ Mt. 12:23,24; 16:13-17; 21:9-11; Mc. 3:22-30; 4:41; 8:27-30; Lc. 9:18-20.

²⁰ Joh. 1:42; 6:69; 7:12,20,40,41; 8:48-52; 9:16,17; 10:19-41; 11:27.

²¹ In augustus 1939 schrijft Lewis in een brief aan zijn vriend Owen Barfield: 'Aut deus aut malus angelus is as true as the old aut deus aut malus homo'. Walter Hooper noteert hierbij: 'Lewis may have been recalling Pope Innocent III's treatise *On the Misery of the Human Condition*, ch. 36': Lewis, *Collected Letters II*, 269. Brazier, *Revealed*, 90: 'Lewis's trilemma is rooted in a two thousand year theological tradition, a proposition that asserts that Jesus is, aut Deus aut malus homo—either God, or a bad man. This old Latin proposition can be traced back to the medieval church, and earlier to the patristic era.' Brazier wijst voor de geschiedenis van het dilemma op Gaius Marius Victorinus (297-370), Paus Innocent III (1160/61-1216), Thomas van Aquino (1225-1274), Thomas More (1478-1535), Johannes Calvijn (1509-1564), John Duncan (1796-1870), Mark Hopkins (1802-1887) en Henry Parry Liddon (1829-1890): Brazier, *Revealed*, 103-126.

²² Brazier, *Revealed*, 13: 'Most, mistakenly, regard Lewis's trilemma as unique. [...] The immediate origin of Lewis's use is found in the influence of G.K. Chesterton'. Lewis, 'Cross-Examination', 287: 'The contemporary book that has helped me the most is Chesterton's *The Everlasting Man*.' Gilbert Keith Chesterton (1874-1936) was een Engelse journalist, schrijver en apologet.

²³ Chesterton, *The Everlasting Man*, Part II 'On The Man Called Christ', Chapter III 'The Strangest Story in the World', 196-198.

²⁴ Het begrip werd geïntroduceerd door de Duitse theoloog en godsdienstwetenschapper Rudolf Otto (1869-1937), professor aan de universiteit van Breslau en Marburg. Lewis, *Collected Letters III*, 980: 'Otto's *Das Heilige* I have been deeply influenced by.'

abominable type, or else He was, and is, precisely what He said. There is no middle way. If the records make the first hypothesis unacceptable, you must submit to the second.²⁵

In 1950 schrijft Lewis voor jongeren een artikel over Jezus Christus met de titel *What Are We to Make of Jesus Christ?*²⁶ Hij gaat daarbij in op de vraag wat wij met Jezus' overgeleverde uitspraken en daden moeten doen. Sommige mensen, ook ongelovigen, zijn helemaal voorstander van zijn ethisch onderwijs. Maar het is ontstellend wat Hij aan theologische uitspraken doet, waarmee Hij zich aan God verbindt. Een groot zedenleraar die zegt wat Jezus zei, is volgens Lewis onbestaanbaar:

The idea of a great moral teacher saying what Christ said is out of the question. In my opinion, the only person who can say that sort of thing is either God or a complete lunatic suffering from that form of delusion which undermines the whole mind of man.²⁷

Jezus werd volgens Lewis door zijn tijdgenoten nooit zonder meer als zedenleraar gezien. Hij zei heel andere dingen dan ooit een andere leraar heeft gezegd. Anderen hebben het over de waarheid omtrent het heelal en wijzen de weg die je moet bewandelen – Jezus wijst naar zichzelf als de Waarheid, en de Weg en het Leven.²⁸ Zijn optreden resulteerde in haat, ontzetting of adoratie. De stelling dat Jezus' leerlingen het verhaal over Hem hebben opgeblazen tot 'zoon van God' is volgens Lewis onhoudbaar omdat zijn volgelingen allemaal Joods waren, dat wil zeggen: zij behoorden tot het volk dat meer dan enig ander volk ervan overtuigd is dat er maar één God is.

...naar trilemma

In 1941 wordt Lewis door de *British Broadcasting Corporation* (BBC) gevraagd een serie radio-uitzendingen over het christelijk geloof te verzorgen. Lewis stemt met het verzoek in en de eerste uitzending is op 6 augustus 1941. Vanwege het grote succes volgen in 1942 en 1944 nog drie series. De vier series worden in drie boekjes gepubliceerd in de jaren 1942-44 en in 1952 bewerkt en in één band uitgegeven onder de titel *Mere Christianity*. Hierin probeert Lewis het geloof dat bijna alle christenen van alle tijden en plaatsen met elkaar gemeen hebben uit te leggen en te verdedigen.²⁹

In het eerste deel 'Right and Wrong as a Clue to the Meaning of the Universe' schrijft Lewis over het bestaan van goed en kwaad als verwijzing naar de zin van het heelal en God als schepper daarvan. In het tweede deel 'What Christians Believe' schrijft Lewis dat deze wereld bezet gebied is. De mens heeft tegen God gekozen en heeft daarmee het kwaad in Gods goede schepping gebracht. In de geschiedenis van de mensheid gaat het telkens mis doordat de mens op zoek is naar iets anders dan God wat hem gelukkig zal maken. Het resultaat is dat ondanks alle inspanningen alles door de mens weer vervalt tot een droevige puinhoop. Maar God heeft het daarbij niet gelaten. Allereerst gaf Hij de mens een geweten, het besef van goed en kwaad. Daarnaast stuurde Hij merkwaardige verhalen door heidense religies verspreid over een god die sterft en weer tot leven komt en die door zijn dood op een of andere manier nieuw leven aan de mensen geeft.³⁰ Ten derde koos Hij één volk uit en verbond Hij zich aan de Joden om hen te leren wat voor soort God Hij is. En te midden van dit volk duikt plotseling een man op die spreekt alsof

²⁵ Lewis, *Problem*, 13.

²⁶ Selby, *Asking Them Questions*, 48-53. Opnieuw gepubliceerd in Lewis, *God in the Dock*, 166-171.

²⁷ Lewis, 'What Are We', 168.

²⁸ Lewis, 'What Are We', 171. Lewis verwijst hier naar Joh. 14:6.

²⁹ Lewis, *Mere Christianity*, viii: 'Ever since I became a Christian I have thought that the best, perhaps the only, service I could do for my unbelieving neighbours was to explain and defend the belief that has been common to nearly all Christians at all times.'

³⁰ Zie ook hoofdstuk 3 'Het grote wonder'.

Hij God is. Hij beweert dat Hij zonden vergeeft en zegt dat Hij altijd heeft bestaan en aan het einde van de tijd de wereld komt oordelen: een binnen de context van het Jodendom een onthutsende bewering. Jezus' stelling dat Hij zonden vergeeft is volgens Lewis idioot tenzij Hij God is; Hij deed zonder aarzeling alsof Hij de voornaamste betrokkene was, degene die bij ieder vergrijp het meest benadeeld is. Het is voor ons begrijpelijk dat wij iemand kunnen vergeven die ons iets aangedaan heeft, maar dat wij iemand vergeven die een ander iets heeft aangedaan is stupide. Dit is alleen begrijpelijk als Jezus inderdaad de God is wiens wet gebroken en wiens liefde gekwetst wordt door iedere zonde. Iedere niet-goddelijke spreker die deze bewering over zondenvergeving zou doen, zou ongeëvenaarde dwaasheid en verwaandheid tonen:

A man who was merely a man and said the sort of things Jesus said would not be a great moral teacher. He would either be a lunatic—on a level with the man who says he is a poached egg—or else he would be the Devil of Hell. You must make your choice. Either this man was, and is, the Son of God: or else a madman or something worse.³¹

Voor Lewis is het een duidelijke zaak. Jezus was noch een krankzinnige noch een demon. Dat brengt hem – hoe vreemd, beangstigend of onwaarschijnlijk het ook mag klinken – tot het inzicht dat Hij God is en was.

Evaluatie

Lewis' trilemma als antwoord op de vraag wie Jezus was, werd in 1972 door Josh McDowell samengevat als *Lord, Liar or Lunatic*.³² Lewis' argument is meermalen bekritiseerd. De filosoof John Beversluis bestempelde het als zwak omdat het de evangeliën als betrouwbare beschrijvingen van Jezus' leven veronderstelt en het niet de mogelijkheid openlaat dat Jezus door zijn omstanders en volgelingen verkeerd begrepen is en daarom niet noodzakelijk als leugenaar of dwaas bestempeld kan worden.³³

Ook vanuit de theologie is er fundamentele kritiek geuit op Lewis' trilemma. In 1958 schreef de Amerikaanse theoloog Norman Pittinger dat de godheid van Jezus niet afgeleid kan worden uit een logisch argument, maar gebaseerd is op het apostolisch getuigenis.³⁴ Vanuit de moderne nieuwtestamentische bijbelwetenschap werd de mogelijkheid van Jezus als *Legend* aangedragen, maar voor Lewis zelf was dit uitgesloten:³⁵

Now, as a literary historian, I am perfectly convinced that whatever else the Gospels are they are not legends. I have read a great deal of legend and I am quite clear that they are not the same sort of thing. They are not artistic enough to be legends. From an imaginative point of view they are clumsy, they don't work up to things properly. Most of the life of Jesus is totally unknown to us, as is the life of anyone else who lived at that time, and no people building up a legend would allow that to be so.³⁶

Dit inzicht verwoordt Lewis in 1959 ook in een voordracht voor theologiestudenten getiteld 'Modern Theology and Biblical Criticism':

I have been reading poems, romances, vision-literature, legends, myths all my life. I know what they are like. I know that not one of them is like this. Of this text there are only two possible views. Either this is reportage—though it may no doubt contain errors—pretty close up to the facts; nearly as close as Boswell. Or else, some unknown writer in the second century, without known predecessors or successors, suddenly anticipated the whole technique of modern, novelistic, realistic narrative. If it is

³¹ Lewis, *Mere Christianity*, 52.

³² McDowell, *Evidence*, 104. McDowell (1939) is een evangelicaal schrijver, evangelist en apologet.

³³ Beversluis, *Search*, 115, 135.

³⁴ Pittinger, 'Apologist', 1106: 'But the validity of our Lord's unique place in Christian faith as the One in whom God was so active and so present that he may called "God-Man", the incarnate Word, does not rest on any such mechanical grounds as Mr. Lewis advances, but on the total consentient witness of all Christians from the apostles' time that this Jesus is in very truth the Christ of faith, "God in man made manifest".'

³⁵ Baynes, 'Argument', 33.

³⁶ Lewis, 'What Are We', 169.

untrue, it must be narrative of that kind. The reader who doesn't see this has simply not learned to read.³⁷

De vooraanstaande nieuwtestamenticus N.T. Wright problematiseert in 2008 Lewis' argument voor Jezus' godheid omdat Lewis volgens hem geen oog heeft voor Israël en het Oude Testament en geen poging doet om Jezus in zijn historische en theologische context te plaatsen:

But of course the real problem is the argument for Jesus' divinity. And this problem actually begins further back: There is virtually no mention, and certainly no treatment, of Israel and the Old Testament, and consequently no attempt to place Jesus in his historical or theological context. [...] I am well aware that some in our day, too, see the historical context of Jesus as part of what you teach Christians later on rather than part of how you explain the gospel to outsiders. I think this is simply mistaken. Every step towards a de-Judaized Jesus is a step away from Scripture, away from Christian wisdom, and out into the world of... yes, Plato and the rest, which is of course where Lewis partly lived.³⁸

Wrights opmerkingen zijn hier terecht. De verwijzingen in Lewis' werk naar Israël en het Oude Testament en daarmee naar de historische en theologische context van Jezus zijn schaars. De sporen van het Platonisme zijn daarentegen op vele plaatsen in Lewis' oeuvre te vinden en Lewis spreekt zijn waardering voor Plato op meerdere plaatsen in zijn werk uit.³⁹

In een recent artikel in het *Journal of Inklings Studies* schrijft de nieuwtestamenticus Lesley Baynes dat Lewis' gebruik van de evangeliën ontoereikend is om Jezus' godheid aan te tonen:

Lewis succeeded admirably in delighting and inspiring readers with his apologetics, as evidenced by their status as beloved classics in the genre and their effects on people's lives. With this he accomplished great good. But he did not adequately represent the multifaceted portraits of Jesus in the four gospels, and thus leaves the validity of his 'Liar, Lunatic, Lord' argument open to legitimate debate. In saying this, I have not been trying to challenge, much less reject, Nicene and Chalcedonian definitions of Jesus. As Paul would say, μή γένοίτο, or God forbid, as the Authorized Version translates it. The fact that Jesus almost never went about calling himself God, Son of God, or pre-existent in three out of four gospels says little one way or the other about Jesus' divine nature. To offer an analogy to illustrate the point: I may be a good cook, but my failure to go about publicly proclaiming that fact does not negate the truth of my culinary expertise. All I have attempted to do here is to demonstrate that Lewis's case from scripture is not the infallible proof of Jesus' divinity that he thought it was. There are reasons to believe in the divinity of Christ, but Lewis's form of the 'Liar, Lunatic, Lord' argument is not among them.⁴⁰

In het artikel betoogt zij dat Lewis de context van de 1^e eeuw niet voldoende verdisconteerd heeft in zijn lezing van de evangeliën en dat hij in plaats daarvan post-Niceense christologie in Hellenistische joods-christelijke documenten leest. Lewis harmoniseert volgens haar de diversiteit waarop Jezus in de evangeliën geportretteerd wordt. Baynes heeft gelijk met haar stelling dat Lewis geen Bijbelwetenschapper was en onvoldoende zicht had op de vragen in de nieuwtestamentische bijbelwetenschap rondom de evangeliën en de historische Jezus.⁴¹ Baynes reageert getuigt daarentegen van het tegenovergestelde. In haar argumentatie gebruikt zij vooronderstellingen uit de moderne nieuwtestamentische bijbelwetenschap en veronderstelt zij dat de evangeliën niet zondermeer een betrouwbaar en authentiek beeld schetsen van Jezus' leven. Hieruit volgt dat ze niet alle passages waarin Jezus aan zijn godheid zou refereren als authentiek beschouwd en als bewijsplaats kan gebruiken. Baynes stelt terecht vragen bij Lewis' trilemma, maar haar kritiek is door de moderne bijbelwetenschap gekleurd en daarom niet zonder

³⁷ Lewis, 'Modern Theology', 155.

³⁸ Wright, 'Simply Lewis', 40. Wright (1948) is hoogleraar Nieuwe Testament aan de Universiteit van St. Andrews en was bisschop binnen de Anglicaanse Kerk.

³⁹ Zie appendix II.

⁴⁰ Baynes, 'Argument', 64. Baynes is associate professor of New Testament and Second Temple Judaism aan Missouri State University. Het *Journal of Inklings Studies* biedt een forum voor academische studie naar het gedachtegoed van C.S. Lewis, J.R.R. Tolkien, Charles Williams en Owen Barfield. Onder de naam 'Inklings' kwamen zij tussen 1939 en 1963 in Oxford bijeen voor het lezen en bediscussiëren van elkaars schrijfwerk.

⁴¹ Brink, *Dogmatiek*, 354.

meer aanvaardbaar. Het is juist deze richting in de bijbelwetenschap waar Lewis huiverig voor was.⁴²

De kritiek van Wright en Baynes maakt duidelijk dat Lewis geen theoloog van beroep was.⁴³ Lewis was primair tot filosoof opgeleid en zijn trilemma is vooral een logisch argument. Daarmee is het ook van een andere categorie dan de belijdenis van Jezus' godheid zoals die in de gereformeerde confessies te vinden is waarin het bijbels getuigenis aangaande Jezus' godheid aan de hand van bewijsteksten uitgewerkt is.⁴⁴

Conclusie

Lewis zag zijn trilemma als antwoord op de vraag wie Jezus was als valide argument voor Jezus' godheid. Zijn leven lang bleef het trilemma een centrale bewering in zijn denken over Jezus Christus.⁴⁵ De kritiek op Lewis' trilemma die er van verschillende zijden op geuit is, laat echter zien dat het niet zonder meer bruikbaar is in het debat over de vraag wie Jezus was en open staat voor discussie. Daarnaast is Lewis' argument van een andere categorie is dan de bijbels-theologisch argumentatie van de gereformeerde confessies.

⁴² Zie appendix I.

⁴³ Zie appendix I voor meer over Lewis' achtergrond als schrijver en apologet.

⁴⁴ HC 15, 16, 17, 18, 29, 33, 35, 47, 48, 53; NGB 10, 19, 26; DL 1,2; 2,4.

⁴⁵ Enkele maanden voor zijn overlijden in 1963 vroeg een interviewer aan Lewis: 'You wrote 20 years ago that 'A man who was merely a man and said the sort of things Jesus said would not be a great moral teacher. He would either be a lunatic—on a level with the man who says he is a poached egg—or else he would be the Devil of Hell. You must make your choice. Either this man was, and is, the Son of God: or else a madman or something worse. You can shut Him up for a fool, you can spit at Him and kill Him as a demon; or you can fall at His feet and call Him Lord and God. But let us not come with any patronizing nonsense about His being a great human teacher. He has not left that open to us. He did not intend to.' Would you say your view of this matter has changed since then?' Lewis antwoordde: 'I would say there is no substantial change'. Lewis, 'Cross-Examination', 289.

Het grote wonder

Zaterdag 19 september 1931. C.S. Lewis heeft Hugo Dyson en J.R.R. Tolkien uitgenodigd voor het diner in Magdalen College, Oxford University.⁴⁶ Na het eten wandelen ze in de omgeving van Lewis' werkplek en komt het gesprek op de betekenis van mythen. Na de wandeling zet de conversatie zich voort in Lewis' vertrekken in Magdalen en spreken ze over het christelijk geloof. Dyson en Tolkien wijzen Lewis erop dat hij altijd onder de indruk is geweest van de verhalen uit niet-christelijke religies over stervende goden.⁴⁷ Tolkien betoogt dat Lewis het Nieuwe Testament met dezelfde open en verwachtingsvolle verbeelding moet benaderen als waarmee hij de heidense mythen leest. Het verhaal van Jezus Christus is een ware mythe; een mythe die hetzelfde met ons doet als de anderen, maar met dit ontzagwekkende verschil dat ze echt gebeurd is. Het verhaal van Jezus is Gods mythe, waar de grote heidense mythen van mensen afkomstig zijn. Het christelijk geloof is zo de vervulling van alle menselijke mythen en van alle eerdere mythologische religies.⁴⁸

Dit inzicht opent na zijn bekering tot het christelijk geloof de weg naar de volgend belangrijk thema in Lewis' werk: de menswording van Jezus Christus als het grote wonder van de mythe die feit werd. Dit hoofdstuk laat aan de hand van enkele passages uit 'Myth Became Fact' (1944), 'Is Theology Poetry?' (1944) en *Miracles* (1947) zien hoe Lewis deze gedachte verder uitwerkt en sluit af met een korte evaluatie.⁴⁹

Mythe werd feit

In het najaar van 1944 verschijnt in het tijdschrift *World Dominion* een bijdrage van Lewis onder de titel *Myth Became Fact*.⁵⁰ Het is een reactie op de bewering dat niemand feitelijk christen kan zijn omdat het historisch christendom een zo barbaars geloof is dat geen modern mens daar werkelijk in mee kan gaan. Wie dit geloof zegt aan te hangen, gelooft eigenlijk in een modern gedachtegoed waarin het christelijk idioom wordt vastgehouden en de nagelaten emoties worden uitgebaat, terwijl de essentiële leerstukken stilzwijgend worden geschrapt. Dat is volgens Lewis niet waar, maar stel dat het waar zou zijn, hoe komt het dan dat het christelijk geloof toch blijft voortbestaan? Zelfs als aangenomen wordt dat de historische christelijke geloofsleer pure mythologie is, dan nog is deze mythe voor Lewis het vitale en voedende element in het geheel. Om dit te kunnen verklaren moeten we volgens hem nauwkeuriger kijken naar het verschijnsel mythe in het algemeen en naar deze mythe in het bijzonder.

⁴⁶ McGrath, *C.S. Lewis*, 146. Henry Victor Dyson (1896-1975) was als docent Engels verbonden aan Reading University en Merton College, Oxford. Lewis' vriend en collega John Ronald Reuel Tolkien (1892-1973) was professor Oud-Engels aan Oxford University. Hij werd wereldberoemd als auteur van *The Hobbit*, *The Lord of the Rings* en *The Silmarillion*. Dyson en Tolkien maakten net als Lewis deel uit van de Inklings: een literair gezelschap dat tussen 1930 en 1963 wekelijks in Oxford bijeenkwam.

⁴⁷ Lewis, *Collected Letters I*, 976, 977.

⁴⁸ Lewis, *Collected Letters I*, 977.

⁴⁹ Het thema komt verder voor in *The Problem of Pain* (1940), 'Answers to Questions on Christianity' (1944), 'The Grand Miracle' (1945), 'Religion Without Dogma?' (1946), 'Is Theism Important?' (1952), *Mere Christianity* (1952), *Surprized by Joy* (1955) en *Reflections on the Psalms* (1958).

⁵⁰ *World Dominion* was het tijdschrift van de World Dominion Movement, een interkerkelijke missionaire organisatie die in 1917 werd opgericht. Opnieuw gepubliceerd als 'Myth Became Fact' in Lewis, *God in the Dock*, 54-60.

Volgens Lewis is de werkelijkheid uitsluitend concreet te ervaren, maar wie haar verstandelijk bestudeert en verwoordt, is niet meer met het concrete bezig, maar met de abstracte voorbeelden daarvan. De denker is afgesneden van hetgeen waarover hij nadenkt. En het genot van een grote mythe komt het dichtst in de buurt van de concrete ervaring van iets wat voor het overige alleen als abstractie te begrijpen is. Alleen wie de mythe als verhaal ontvangt, ervaart het principe concreet. Mythe brengt ons geen waarheid binnen, maar werkelijkheid. Waarheid gaat altijd *over* iets, maar werkelijkheid is datgene *waarover* waarheid gaat. Iedere mythe heeft daarom een talrijk kroost van waarheden op abstract niveau. Mythe is niet abstract, zoals waarheid, maar ook niet gebonden aan de directe ervaring. Zoals de mythe het denken overstijgt, zo overstijgt de menswording van Jezus Christus de mythe:

Now as myth transcends thought, Incarnation transcends myth. The heart of Christianity is a myth which is also a fact. The old myth of the Dying God, without ceasing to be myth, comes down from the heaven of legend and imagination to the earth of history. It happens—at a particular date, in a particular place, followed by definable historical consequences. We pass from a Balder or an Osiris, dying nobody knows when or where, to a historical Person crucified (it is all in order) under Pontius Pilate. By becoming fact it does not cease to be myth: that is the miracle.⁵¹

Kort na het verschijnen van het artikel 'Myth Became Fact', houdt Lewis op 6 november 1944 een lezing voor de Oxford University Socratic Club – forum voor rationeel debat tussen voor- en tegenstanders van het christelijk geloof – waarin hij op verzoek ingaat op de vraag: is theologie een vorm van poëzie?⁵² Heeft de christelijke theologie haar aantrekkingskracht te danken aan een vermogen om onze verbeelding te prikkelen en eraan tegemoet te komen? Verwarren gelovigen esthetisch genoeg met verstandelijke instemming?

Als het christendom slecht een mythologie is, dan is voor Lewis de Grieks, Ierse en Noorse veel aantrekkelijker. Christelijke theologie bevat voor hem zeker elementen die lijken op wat aanwezig is in veel oude en zelfs barbaarse religies. Wat valt er nu over haar waarheidsgehalte te zeggen als er in heidense religies vergelijkbare denkbeelden bestaan? Volgens Lewis zeggen de punten van gelijkenis niets over waarheid of onwaarheid. De theologie zegt niet alleen dat christenen en Joden bijzonder licht ontvangen hebben, maar ook dat alle mensen enig licht van boven ontvangen en dan moeten we ook verwachten dat het verbeeldingsleven van grote heidense leraren en mythenmakers weleens een glimp laat zien van het thema waarvan christenen geloven dat het hele kosmische verhaal erom draait: het thema van menswording, dood en wedergeboorte.⁵³ De heidense verhalen gaan telkens over iemand die sterft en opstaat: hetzij jaarlijks, hetzij op tijden en plaatsen die niemand weet. Het christelijk verhaal gaat over een historisch persoon, wiens executie behoorlijk precies te dateren is. Het is het verschil tussen enerzijds een echte gebeurtenis en anderzijds vage dromen of voorgevoelens van diezelfde gebeurtenis. Het is als het geleidelijk scherp worden van een beeld. De oudste laag van het Oude Testament bevat veel waarheden in een vorm die Lewis voor legendarisch of zelfs mythisch houdt, maar geleidelijk condenseert de waarheid en wordt zij meer en meer historisch. Het Nieuwe Testament is geschiedenis voor en na en daarin wordt de Waarheid belichaamd:

And "incarnate" is here more than a metaphor. It is not an accidental resemblance that what, from the point of view of being, is stated in the form "God became Man," should involve, from the point of view of human knowledge, the statement "Myth became Fact." The essential meaning of all things came down from the "heaven" of myth to the "earth" of history. In so doing, it partly emptied itself of its glory, as Christ emptied Himself of His glory to be Man.⁵⁴

⁵¹ Lewis, 'Myth', 58, 59.

⁵² Opnieuw gepubliceerd als 'Is Theology Poetry?' in Lewis, *God in the Dock*, 116-140.

⁵³ Zie ook appendix II.

⁵⁴ Lewis, 'Myth', 129, 130.

Dat is de echte verklaring voor het feit dat theologie, verre van haar rivalen te verslaan met een superieur poëtisch gehalte, in een oppervlakkige, maar zeer reële zin juist minder poëtisch is.

De incarnatie als centraal ordeningsprincipe

In 1947 verschijnt *Miracles. A Preliminary Study*: Lewis' laatste expliciet apologetisch boek. Hierin behandelt hij de voorbereidende vraag of wonderen mogelijk zijn en dat hangt volgens Lewis af van iemands wereldbeeld; past historische bewijsmateriaal in dat beeld of staat bij voorbaat al vast dat wonderen onmogelijk zijn?

In de inleiding definieert Lewis wonderen als ingreep in de natuur door een bovennatuurlijke macht.⁵⁵ Naturalisten geloven dat er niets anders dan natuur bestaat. Supranaturalisten geloven daarentegen dat er naast de natuur nog iets anders bestaat. Voor Lewis als supranaturalist is de natuur niet de hele werkelijkheid, maar slechts een deel daarvan.⁵⁶ Zij is door de bovennatuur teweeggebracht; God heeft haar geschapen. Wonderen als bovennatuurlijk en persoonlijk ingrijpen door God de schepper zijn voor hem wel degelijk mogelijk.

In hoofdstuk 14 'The Grand Miracle' van *Miracles* behandelt Lewis hét centrale wonder dat christenen verkondigen: de incarnatie, de menswording van Jezus Christus. Ieder ander wonder bereidt dit voor, verwijst ernaar of vloeit eruit voort en is een manifestatie van het karakter en betekenis van de incarnatie. De gepastheid en geloofwaardigheid van ieder ander wonder hangt af van de verhouding tot dit wonder als het centrale gebeuren in de geschiedenis van de aarde en de episode waarom het hele verhaal om draait.

De incarnatie was eenmalig en is daarom per definitie niet wetenschappelijk te bewijzen. De geloofwaardigheid hangt nu af van de mate waarin het leerstuk de totale werkelijkheid verheldert en alle dingen integreert. Voor Lewis doen vier principes dit: het samengesteld karakter van de mens (1), het patroon van neer- en opgang in de natuur (2), selectiviteit (3) en plaatsvervangings (4).

1. Het is onmogelijk een begrip te vormen van de manier waarop de goddelijke geest in de geschapen menselijke geest van Jezus huisde, zoals de incarnatie dat veronderstelt. Maar in ieder natuurlijk mens huist het vermogen tot redeneren als bovennatuurlijke activiteit en daarom vermoedelijk een meer dan natuurlijke instantie. Het samengestelde wezen van de mens bewijst dat de incarnatie niet onmogelijk is.
2. In de christelijke voorstelling van de incarnatie daalde God af in een menselijke geest en de menselijke geest in de natuur om weer op te varen; van het absolute daalde Hij af tot het niveau van ruimte en tijd en tot aan de wortels en de bedding van de door Hem geschapen natuur. Hij ging onder om weer boven te komen en de gehele verwoeste wereld mee naar boven te nemen. En dit patroon is overal ter wereld op te merken. Het grondbeginsel van sterven en weer tot leven komen vinden we in het natuurlijke proces van zaaien en opwassen. De incarnatieleer stelt dat de natuur dit patroon heeft omdat God het eerst al had. Het sterven en weer opstaan is ook een centraal thema in pagane graanreligies en de vraag rijst op of Jezus Christus niet de zoveelste 'graangod' is en het christelijk geloof een graanreligie. Maar in het Nieuwe Testament wordt de parallel met zaad dat in de aarde sterft om op te groeien zelden

⁵⁵ Lewis merkt hierbij op: 'This definition is not that which would be given by many theologians. I am adopting it not because I think it an improvement upon theirs but precisely because, being crude and 'popular', it enables me most easily to treat those questions which 'the common reader' probably has in mind when he takes up a book on *Miracles*.' Lewis, *Miracles*, 5.

⁵⁶ Zie ook appendix II.

genoemd, niet door de discipelen en niet door Jezus zelf. Hij voert zelf het drama van de stervende god op, maar geheel buiten de religieuze voorstellingswereld waartoe die god behoort. De zaak waar alle natuurgodsdiensten om draaien, lijkt in Hem werkelijkheid te worden. Maar wel in een omgeving waar van natuurgodsdienst geen spoor te vinden is. Jezus Christus lijkt op de graangod omdat deze een beeltenis van Hem is; de natuur is afgeleid van haar schepper.

3. Waar God zelf is, zie je geen schaduwen van God, maar dat wat de schaduwen werpt. De Joden werden vanaf het begin voortdurend van de verering van natuurgoden afgehouden. Zij waren uitgekozen om de zaak zelf te zien, niet de voorafschaduwen. Deze selectiviteit zien we ook terug in de natuur. Het handelen van God gaat uit van hetzelfde principe als de natuur. Maar Gods selectiviteit is geen voortrekkerij, de uitverkorenen worden uitgekozen omwille van hen die niet uitverkoren zijn.
4. Uitgekozen zijn omwille van anderen leidt naar een principe dat diep in het christelijk geloof verankerd is: plaatsvervangend. De Zondeloze lijdt voor de zondige mens. En ook dit plaatsvervanging is een kenmerk van de natuur; alles dankt aan alles zijn bestaan, wordt aan alles opgeofferd en hangt van alles af. Het principe zelf is van goddelijke oorsprong.

De principes van het samengesteld karakter van de mens, het patroon van neer- en opgang in de natuur, selectiviteit en plaatsvervangend verhelderen voor Lewis de werkelijkheid, goed en kwaad, dood en leven:

Its credibility does not lie in Obviousness. Pessimism, Optimism, Pantheism, Materialism, all have this 'obvious' attraction. Each is confirmed at the first glance by multitudes of facts: later on, each meets insuperable obstacles. The doctrine of the Incarnation works into our minds quite differently. It digs beneath the surface, works through the rest of our knowledge by unexpected channels, harmonises best with our deepest apprehensions and our 'second thoughts', and in union with these undermines our superficial opinions.⁵⁷

In hoofdstuk 16 'Miracles of the New Creation' van *Miracles* behandelt Lewis Jezus' opstanding en hemelvaart als de wonderen van de nieuwe schepping. De opstanding van Jezus is de eerste in zijn soort in het hele universum; Hij is de eersteling en pionier van het leven. Hij heeft een deur opengeboren die al sinds de dood van de eerste mens op slot zat. Hij heeft de koning van de dood ontmoet, bestreden en verslagen. Alles is hierdoor anders; het begin van de nieuwe schepping als een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van de kosmos is aangebroken.

Jezus' opstanding sluit aan bij de Joodse voorstelling van de dag van Jahwe waarop de vrede zal worden hersteld, heel Israel onder een rechtvaardige koning de wereldheerschappij zal krijgen en de gestorven rechtvaardigen, of sommigen van hen, als echte mensen en niet als geestesverschijningen terug zullen komen op aarde. De opgestane Jezus is geen puur geestelijk wezen, maar een herrezen, zintuiglijk waarneembaar mens. De opstanding is geen teruggedraaide menswording, geen heilige luchtspiegeling. Jezus ging niet over op een zuiver 'geestelijke' zijnswijze of een 'natuurlijk' leven zoals wij dat kennen, maar op een leven dat zijn eigen, nieuwe natuur heeft. Het was geen ontsnapping uit iedere vorm van natuur naar de één of andere onbeperkte en volstrekt transcendente levensvorm. Er is een nieuwe menselijke natuur en een nieuwe natuur in het algemeen tot stand gebracht. Met de hemelvaart trekt Jezus zich terug in een andere zijnswijze waar Hij ons een plaats bereidt:

⁵⁷ Lewis, *Miracles*, 212.

The records represent Christ as passing after death (as no man had passed before) neither into a purely, that is, negatively, 'spiritual' mode of existence nor into a 'natural' life such as we know, but into a life which has its own, new Nature. It represents Him as withdrawing six weeks later, into some different mode of existence. It says—He says—that He goes 'to prepare a place for us'. This presumably means that He is about to create that whole new Nature which will provide the environment or conditions for His glorified humanity and, in Him, for ours.⁵⁸

De menswording van Jezus Christus als het grote wonder van de mythe die feit werd, verheldert en verklaart voor Lewis zo de gehele werkelijkheid en opent de weg naar een nieuwe menselijke natuur en een nieuwe natuur in het algemeen.

Evaluatie

In het licht van de gereformeerde belijdenis en theologie vallen een aantal zaken op in Lewis' vertolking van de menswording van Jezus Christus. Dat zijn achtereenvolgens Lewis' gebruik van mythologie (1), zijn Schriftvisie (2), zijn voorstelling van de twee naturen van Christus (3) en de verbinding die hij legt tussen evolutie en het christelijk geloof (4).

1. Allereerst valt de verbinding op die Lewis legt tussen heidense mythen, goddelijke openbaring en het christelijk geloof. Deze komt voort uit Lewis' levenslange belangstelling voor deze mythen.⁵⁹ Het is belangrijk om te beseffen dat Lewis de term mythe hier niet in de populaire zin van het woord gebruikt – een fictief verhaal zonder enige historische en rationele basis – maar als verbeeldingsvolle verhalen die verstand en hart openen voor nieuwe manieren van denken; verhalen om op een nieuwe manier waarheid te ontdekken en te ervaren, voorbij de grenzen van het rationalisme.⁶⁰ Het is opvallend dat Lewis de incarnatie veelal met pagane voorstellingen verbindt en niet met het Oude Testament en het Jodendom. Lewis verwoording van Jezus' menswording als de mythe die feit werd, lijkt veraf te staan van de gereformeerde confessie waarin beleden wordt dat wij weten dat Jezus Christus de mensgeworden God is uit het heilig evangelie, dat God zelf eerst in het paradijs geopenbaard heeft, daarna door de heilige aartsvaders en profeten heeft laten verkondigen en door de offers en andere ceremoniën van de wet heeft afgebeeld, en ten slotte door zijn eniggeboren Zoon heeft vervuld.⁶¹ Daarnaast komt Lewis' opmerking over de wezenlijke betekenis aller dingen die uit de 'hemel' van het mythische afdaalde naar het 'aardse' van het historische dichtert in de buurt van het Platonisme dan joods-christelijk denken.⁶²
2. Ten tweede valt Lewis' Schriftvisie op als hij spreekt over legendarische en mythische elementen in het Oude Testament.⁶³ Als literatuurhistoricus was hij er niet van overtuigd dat iedere zin in de Bijbel historische of wetenschappelijke waarheid bevatte.⁶⁴ Hij had er geen moeite mee om het scheppingsverhaal als mythisch te beschouwen en had oog voor het menselijke karakter van de Bijbel met sporen van naïviteit, vergissingen, tegenstrijdigheden en verdorvenheid (zoals in sommige vloekpsalmen). Dit zijn andere woorden dan waarmee de *Nederlandse Geloofsblijdenis* over de Schrift belijdt dat het Woord van God niet is gezonden noch voortgebracht door de wil van mensen, maar dat de heilige mannen Gods hebben

⁵⁸ Lewis, *Miracles*, 243.

⁵⁹ McGrath, 'Myth', 55-74. Zie ook appendix I.

⁶⁰ McGrath, 'Myth', 74.

⁶¹ HC 19.

⁶² Zie appendix II voor de invloed van het platonisme in Lewis' denken.

⁶³ Zie voor meer informatie over Lewis' Schriftvisie: Vanhoozer, 'On Scripture', 75-85.

⁶⁴ Lewis, *Reflections*, 109-119.

gesproken, gedreven door de Heilige Geest en dat wij hierom zulke geschriften de heilige en goddelijke Schriften noemen.⁶⁵

3. In zijn poging de incarnatie onder woorden te brengen, schrijft Lewis dat God afdaalde in een menselijke geest en de menselijke geest in de natuur.⁶⁶ In 1958 bekritiseerde de Amerikaanse theoloog Norman Pittinger terecht deze voorstelling van zaken.⁶⁷ Hij verweet Lewis zich schuldig te maken aan de vroegkerkelijke dwaling van Apollinarius van Laodicea die in het debat over de twee naturen van Christus stelde dat Jezus niet als volledig mens beschouwd kon worden.⁶⁸ In Jezus' lichaam zou de menselijke geest vervangen zijn door de goddelijke *Logos*. Op het concilie van Constantinopel I in 381 werd de opvatting van Apollinarius veroordeeld als ketterij. In zijn reactie op Pittingers kritiek gaf Lewis toe zich in zijn voorstelling van de incarnatie enigszins schuldig te hebben gemaakt aan apollinarisme.⁶⁹
4. Ten slotte valt op dat Lewis' natuurlijke selectiviteit een goddelijk principe noemt. Lewis verwijst hier naar de evolutietheorie die tegenover de traditionele gereformeerde scheppingstheologie staat.⁷⁰ Lewis liet zich publiekelijk zelden uit over zijn standpunt inzake evolutie, maar leek met enige terughoudendheid evolutie als biologische theorie te aanvaarden. In het essay 'The Funeral of a Great Myth' schrijft hij:

To the biologist Evolution is a hypothesis. It covers more of the facts than any other hypothesis at present on the market and is therefore to be accepted unless, or until, some new supposal can be shown to cover still more facts with even fewer assumptions. At least, that is what I think most biologists would say.⁷¹

In de laatste jaren van zijn leven raakt hij echter steeds sceptischer vanwege het vergaande en dwingende evolutionisme in alle lagen van de samenleving en kreeg hij meer aversie tegen dit populaire vooruitgangdenken als verbeteringstheorie van alle dingen.⁷² In 'The Funeral of a Great Myth' schrijft hij:

I do not mean that the doctrine of Evolution as held by practising biologists is a Myth. It may be shown, by later biologists, to be a less satisfactory hypothesis than was hoped fifty years ago. But that does not amount to being a Myth. It is a genuine scientific hypothesis. But we must sharply distinguish between Evolution as a biological theorem and popular Evolutionism or Developmentalism which is certainly a Myth.⁷³

Zo maakt Lewis onderscheid tussen evolutie als biologische theorie die hij aanvaardbaar vindt en het populaire evolutionisme dat hij van de hand wijst.

⁶⁵ NGB 3.

⁶⁶ Lewis, *Miracles*, 177, 178.

⁶⁷ Pittinger, 'Apologist versus Apologist', 1106. Pittinger schrijft hier over Lewis' christologie: 'It falls into at least two classical heresies: Apollinarianism in which the true human mind of the Incarnate Lord is replaced by the divine mind, and Eutychianism in which the human nature as a whole is "swallowed up" in the divinity of our Lord'. Zie voor laatstgenoemde dwaling hoofdstuk 5 'Het Christusleven'.

⁶⁸ Genderen, *Dogmatiek*, 410, 419. Brink, *Dogmatiek*, 370, 371. Apollinarius van Laodicea (ca. 310 - ca. 392) was bisschop van Laodicea in Syrië.

⁶⁹ Lewis, 'Rejoinder', 192. Lewis verwijst hier echter wel naar zijn voorstelling van de incarnatie in *The Problem of Pain*.

⁷⁰ Genderen, *Dogmatiek*, 256-260.

⁷¹ Lewis, 'Funeral', 85.

⁷² In september 1951 schrijft Lewis aan de anti-evolutionist Bernard Acworth naar aanleiding van diens boek *This Progress: The Tragedy of Evolution*: 'I have read nearly the whole of *Evolution* and am glad you sent it. I must confess it has shaken me: not in my belief in evolution, which was of the vaguest and most intermittent kind, but in my belief that the question was wholly unimportant. I wish I was younger. What inclines me now to think that you may be right in regarding it as the central and radical lie in the whole web of falsehood that now governs our lives, is not so much your arguments against it as the fanatical and twisted attitudes of its defenders'. Lewis, *Collected Letters III*, 138.

⁷³ Lewis, 'Funeral', 83.

Conclusie

Lewis' bekering tot het christelijk geloof plaatste zijn belangstelling voor mythologie in nieuw perspectief en opende de weg naar zijn visie op de menswording van Jezus Christus als het grote wonder van de mythe die feit werd. In zijn poging de incarnatie onder woorden te brengen, maakte hij geen gebruik van bijbels-theologische gegevens, maar verbond hij deze met pagane mythologie, platonisme en biologische evolutie. In zijn uitleg van de incarnatie maakte hij gebruik van een vroegkerkelijke dwaling met betrekking tot de twee naturen van Christus en sprak zo niet in lijn met de oecumenische geloofsbelijdenissen.

De volmaakte boeteling

Lewis' toenemende populariteit tijdens de Tweede Wereldoorlog leidt tot een snel groeiende correspondentie die tot aan zijn dood voortduurt.⁷⁴ In het najaar van 1958 schrijft Lewis aan een lezer over de schrijvers en theologen die hij zelf graag leest en die hem in zijn eigen denken en schrijven helpen.⁷⁵ Daarbij refereert hij ook aan het boek *Christus Victor* van Gustaf Aulén: een historische studie naar de belangrijkste theorieën met betrekking tot verzoening en boetedoening uit de theologiegeschiedenis, ontstaan uit een serie lezingen aan de universiteit van Upsala in 1930.⁷⁶ Aulén onderscheidt drie hoofdmodellen: het klassieke, Latijnse en subjectieve model.⁷⁷ Dit hoofdstuk laat aan de hand van een hoofdstuk uit *Mere Christianity* zien hoe Lewis zich een beeld probeerde te vormen van de verzoening tussen God en mensen door de dood van Jezus Christus en hoe zijn opvatting zich verhoudt tot deze drie hoofdmodellen en de gereformeerde visie.

Lewis' voorstelling

In het hoofdstuk II.4 'The Perfect Pertinent' van *Mere Christianity* schrijft Lewis dat hij, voordat hij christen werd, dacht dat een christen als eerste een bepaalde theorie over de zin van Jezus' dood moest geloven. Volgens deze theorie wilde God de mensen straffen omdat ze gedeserteerd waren en zich achter de duivel hadden geschaard, maar Jezus bood zich vrijwillig aan om in hun plaats te worden gestraft en daarom mogen zij van God vrijuit gaan. Maar Lewis is tot het inzicht gekomen dat noch deze, noch enige andere theorie het christelijk geloof is. Het centrale christelijke geloofsstuk is voor hem dat mensen door de dood van Jezus Christus op één of andere manier in het reine kunnen komen met God en een nieuw begin kunnen maken. Theorieën over hoe dit is gegaan zijn iets anders. De zaak is oneindig veel belangrijker en groter dan alle toelichtingen van theologen daarbij hebben gegeven:

We are told that Christ was killed for us, that His death has washed out our sins, and that by dying He disabled death itself. That is the formula. That is Christianity. That is what has to be believed. Any theories we build up as to how Christ's death did all this are, in my view, quite secondary: mere plans or diagrams to be left alone if they do not help us, and, even if they do help us, not to be confused with the thing itself.⁷⁸

De theorie dat wij vrijuit gaan omdat Jezus vrijwillig in onze plaats een straf gedragen heeft, lijkt volgens Lewis een dwaze theorie. God kon ons ongestraft vrijuit laten gaan als Hij dat wilde. Wat voor zin heeft het om een onschuldige te straffen? Voor Lewis geen enkele zin als daarbij het beeld van een gerechtelijke straf op een wetsovertreding als voorbeeld genomen wordt. Het beeld van

⁷⁴ Een groot deel hiervan is bewaard gebleven en postuum gepubliceerd in Lewis, *Collected Letters I-III*.

⁷⁵ Lewis, *Collected Letters III*, 978. Lewis noemt hier Aristoteles (384-322 BC), Augustinus van Hippo (354-430), Thomas van Aquino (1225-1274), Dante Alighieri (1265-1321), Edmund Spencer (1552?-1599), Richard Hooker (1554-1600), George Herbert (1593-1633), John Milton (1608-1674), Thomas Traherne (1637-1674), William Law (1686-1761), Coventry Patmore (1823-1896), Rudolf Otto (1869-1937) en Gustaf Aulén (1879-1977).

⁷⁶ Gustaf Aulén (1879-1977) was een Zweedse systematisch theoloog, professor aan de universiteit van Lund en bisschop in de Kerk van Zweden.

⁷⁷ Aulén, *Christus Victor*, 143: 'The history of the doctrine of the Atonement is a history of three types of view, which emerge in turn.' Genderen, *Dogmatiek*, 475-477. Brink, *Dogmatiek*, 413-428.

⁷⁸ Lewis, *Mere Christianity*, 55, 56.

een financiële schuld waarbij iemand die de middelen heeft, betaalt voor en namens iemand die ze niet heeft, is meer behulpzaam. 'Boeten' betekent hier niet 'gestraft worden', maar 'wrange vruchten plukken van'. De mens heeft zich in de nesten gewerkt en wordt daar door een ander uitgehaald. Hij heeft Gods hulp nodig om naar Hem terug te keren. Daarmee wordt bedoeld dat God een beetje van zichzelf in de mens aanbrengt. Hij heeft hier echter iets nodig wat niet in Gods natuur ligt: capituleren, lijden, zwichten en sterven. Doordat Jezus God was, kon Hij zichzelf volmaakt onderwerpen, lijden en sterven. De volmaakte overgave en vernedering zijn door Hem als de volmaakte boeteling ondergaan. Hij kon doen wat de mens moest doen omdat Hij mens is en deed dit volmaakt omdat Hij God is. Wie op één of andere manier deel heeft aan de vernedering en het lijden van Jezus, zal volgens het christelijk geloof ook deel hebben aan zijn overwinning op de dood en een nieuw leven vinden en daarmee volmaakt gelukkig zijn.

Verzoeningsleer

In zijn historische studie naar de belangrijkste theorieën met betrekking tot verzoening en boetedoening uit de theologiegeschiedenis onderscheidt Gustaf Aulén drie hoofdmodellen: het klassieke, Latijnse en subjectieve model.

De vroege kerk kende geen ontwikkeld model of dogma als zodanig.⁷⁹ De idee is dat Jezus streed tegen de kwade machten van de wereld, waardoor de mens gebonden is, en over hen triomfeert.⁸⁰ In Hem komt God zelf de wereld van zonde en dood binnen en verzoent haar met zichzelf. Jezus gaf zichzelf als losgeld aan de duivel voor de bevrijding van de mens die door de zondeval aan de duivel onderworpen is.⁸¹ Door genade scheidt Gods liefde een nieuwe relatie tussen God en mens.⁸² De nadruk in dit *klassieke model* ligt op bevrijding door vrijkoping.

De wortels van het Latijnse model liggen bij twee theologen uit de vroege kerk: Tertullianus en Cyprianus.⁸³ Het werd echter pas volledig ontwikkeld door de middeleeuwse theoloog Anselmus van Canterbury in zijn boek *Cur Deus homo?*⁸⁴ Hierin betoogt Anselmus op basis van het systeem van gerechtigheid en boetedoening dat de mens voor zijn overtreding tegenover God de vereiste genoegdoening moet geven om aan Gods recht te voldoen.⁸⁵ De mens is daar echter niet toe in staat omdat hij zondig is. Als de mens het niet kan, dan moet God het doen. Maar omdat de mens schuldig is, moet deze het doen. De oplossing is dat God mens wordt. De verdienste van Jezus wordt de mens toegerekend en Hij voldoet namens de mens aan het recht van God. Het Latijnse model is juridisch en rationeel: de relatie tussen God en mens is een gerechtelijke.⁸⁶ De nadruk in het *Latijnse model* ligt op verzoening door voldoening: gerechtigheid door straf.

Anselmus' tijdgenoot Petrus Abelardus uitte kritiek op zowel het klassieke en Latijnse model.⁸⁷ Voor Abelardus was Jezus een groot Leraar en Voorbeeld.⁸⁸ Zijn liefde voor mensen wekt wederliefde bij hen op en deze wederzijdse liefde is de basis waarop verzoening en vergeving rust. Het is een antropocentrisch en moralistisch model. De nadruk in het *subjectieve model* ligt op wat

⁷⁹ Aulén, *Christus Victor*, 1.

⁸⁰ Aulén, *Christus Victor*, 4.

⁸¹ Aulén, *Christus Victor*, 28.

⁸² Aulén, *Christus Victor*, 34.

⁸³ Aulén, *Christus Victor*, 81. Tertullianus (160-225) was een christelijk apologete en auteur afkomstig uit Carthago, Noord Afrika. Hij wordt gezien als de vader van de Latijnse theologie vanwege zijn grote invloed in de kerk van het Westen en de grondlegger van het christelijk Latijn. Cyprianus (200?-258) was een christelijk schrijver en bisschop van Carthago van 248 tot 259.

⁸⁴ Aulén, *Christus Victor*, 84. Anselmus van Canterbury (1033-1109) was filosoof, theoloog, benedictijner monnik en vanaf 1089 tot aan zijn dood aartsbisschop van Canterbury. Hij verwierf bekendheid met zijn zogenaamd ontologisch godsbewijs. Hij wordt beschouwd als de grondlegger van de middeleeuwse scholastieke theologie.

⁸⁵ Aulén, *Christus Victor*, 86.

⁸⁶ Aulén, *Christus Victor*, 90.

⁸⁷ Petrus Abelardus (1097-1142) was een Franse scholastiek theoloog en filosoof.

⁸⁸ Aulén, *Christus Victor*, 96.

de mens doet (subjectief) en niet op wat God doet (objectief). Het lijden van Jezus is een daad van exemplarische gehoorzaamheid en verandert degene die hier deel aan krijgt. Het gaat om iemands reactie op Jezus en persoonlijke navolging.

Evaluatie

Voor Lewis was het centrale christelijke geloofsstuk dat mensen door de dood van Jezus Christus op één of andere manier in het reine kunnen komen met God. Elke theorie daarover is echter slechts een hulpmiddel om deze diepe werkelijkheid te geloven en te verwoorden. Desondanks gaf Lewis zijn eigen visie. Daarbij valt op dat hij het beeld van verzoening door voldoening uit het Latijnse verzoeningsmodel wil verruilen voor het loskopingsmotief uit het klassieke model. Tegelijk schrijft hij dat Jezus deed wat de mens zou moeten doen en dat Hij dit volmaakt deed omdat Hij God is, waarmee Lewis toch weer bij het Latijnse model aansluit. Dit sluit aan bij Lewis' uitleg van de incarnatie in *Miracles*, waar hij over plaatsvervanging schrijft en noteert dat de Zondeloze voor de zondige mens lijdt.⁸⁹

De gereformeerde verzoeningsleer wordt gekenmerkt door verzoening door voldoening of plaatsbekledende genoegdoening, waarmee het aansluit bij het Latijnse verzoeningsmodel.⁹⁰ Wij hebben een Middelaar en Verlosser nodig die waarachtig en rechtvaardig mens en tevens waarachtig God is omdat Gods gerechtigheid eist dat de menselijke natuur die gezondigd had, voor de zonde zou voldoen, en omdat een mens, daar hij zelf zondaar is, voor anderen niet kon voldoen.⁹¹ God, die volkomen barmhartig en rechtvaardig is, heeft zijn Zoon gezonden om de natuur waarin de ongehoorzaamheid begaan was, aan te nemen om in haar te voldoen en de straf voor de zonden door zijn zeer bitter lijden en sterven te dragen. Zo heeft God zijn rechtvaardigheid betoond aan zijn Zoon, toen Hij onze zonden op Hem gelegd heeft. Zijn goedheid en barmhartigheid heeft Hij uitgestort over ons, die schuldig waren en veroordelenswaardig, door in volmaakte liefde zijn Zoon voor ons in de dood te geven en Hem op te wekken tot onze rechtvaardiging, opdat wij door Hem de onsterfelijkheid en het eeuwige leven zouden hebben.⁹² De dood van de Zoon van God is het enige en volmaakte offer en de genoegdoening voor de zonden, van oneindige kracht en waarde, rijkelijk voldoende tot verzoening van de zonden van de gehele wereld.⁹³

Conclusie

Voor Lewis was elke theorie over de verzoening tussen God en mensen door de dood van Jezus Christus ondergeschikt aan de diepe werkelijkheid van dit geheim. Toch probeerde hij het onder woorden te brengen. Lewis gebruikte daarbij zowel beelden uit het Latijnse als klassieke verzoeningsmodel, waarbij hij zonder verdere onderbouwing de voorkeur uitsprak voor het klassieke model. Dit is opvallend omdat hij op meerdere plaatsen in zijn werk refereert aan het plaatsvervangende karakter van het lijden van Christus. De gereformeerde visie van verzoening door voldoening of plaatsvervangende genoegdoening sluit aan bij Latijnse model. Het volgende hoofdstuk schetst Lewis' visie op de reikwijdte van de verzoening en hoe deze zich verhoudt tot de gereformeerde theologie.

⁸⁹ Zie hoofdstuk 3 'Het grote wonder'.

⁹⁰ Genderen, *Dogmatiek*, 479.

⁹¹ HC 15, 16, 17.

⁹² NGB 20, 21.

⁹³ DL 2.1, 2, 3.

Het Christusleven

In de laatste reeks radio-uitzendingen voor de BBC in 1944 geeft Lewis een beknopte inleiding in de leer van de Drie-eenheid.⁹⁴ De teksten van de voordrachten vormen samen het vierde en laatste deel 'Beyond Personality' van *Mere Christianity*. Lewis stemt toe dat deze leer een groot thema is, maar geeft ook direct aan dat als mensen na willen denken over God, zij ook goed onderwijs nodig hebben om verder te komen. Dit hoofdstuk laat aan de hand van enkele passages uit *Mere Christianity* Lewis' eigen onderwijs met betrekking tot de Drie-eenheid het werk van Jezus Christus in mensen zien. Het hoofdstuk sluit af met een evaluatie van Lewis' onderricht.

Vader en Zoon

Eén maal eerder is in Lewis' theologische non-fictie een verwijzing naar de Drie-eenheid te vinden. In een lezing gehouden in Oxford in 1939 over het christelijk geloof en literatuur refereert Lewis kort aan de relatie tussen God en Christus als de Eerste en Tweede Persoon van de Drie-eenheid. Lewis wijst erop dat het Nieuwe Testament op meerdere plaatsen een hiërarchische orde tussen hen veronderstelt, maar hij wil geen kritiek uiten op de geloofsbelijdenissen van Nicea-Constantinopel en Athanasius:

What is perhaps most startling in this picture is the apparent equivalence of the woman-man and man-God relation with the relation between Christ and God, or in Trinitarian language, with the relation between the First and Second Persons of the Trinity. As a layman and a comparatively recently reclaimed apostate I have, of course, no intention of building a theological system—still less of setting up a catena of New Testament metaphors as a criticism on the Nicene or the Athanasian creed, documents which I wholly accept. But it is legitimate to notice what kinds of metaphor the New Testament uses; more especially when what we are in search of is not dogma but a kind of flavour or atmosphere. And there is no doubt that this kind of proportion sum—A:B: :B:C—is quite freely used in the New Testament where A and B represent the First and Second Persons of the Trinity. Thus St Paul has already told us earlier in the same epistle that we are 'of Christ' and Christ is 'of God' (3:23). Thus again in the Fourth Gospel, Our Lord Himself compares the relation of the Father to the Son with that of the Son to His flock, in respect of knowledge (10:15) and of love (15:9). I suggest, therefore, that this picture of a hierarchical order in which we are encouraged—though, of course, only from certain points of view and in certain respects—to regard the Second Person Himself as a step, or stage, or degree, is wholly in accord with the spirit of the New Testament.⁹⁵

In *Mere Christianity* is deze gedachte echter niet meer terug te vinden.

⁹⁴ Zie ook hoofdstuk 2 'De Mens die God was'.

⁹⁵ Lewis, "Christianity and Literature", 5.

De goddelijke dans

Lewis begint zijn inleiding in de leer van de Drie-eenheid in *Mere Christianity* met een verwijzing naar de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel waarin beleden wordt dat Jezus Christus als de Zoon van God niet geschapen, maar vóór alle eeuwen door de Vader verwekt is.⁹⁶ Lewis legt dit als volgt uit; verwekken is vader worden van iets van je eigen soort, scheppen is iets maken van een andere soort dan jijzelf. Wat God verwekt is God, wat God schept is niet-God. Daarom zijn mensen geen God in de zin waarin Jezus dat is. Zij lijken in een aantal opzichten wel op God, maar zijn niet gelijksoortig.

Lewis merkt op dat de uitspraak dat de Vader de Zoon verwekt heeft, helaas vaak heeft geleid tot de misvatting dat de Vader er eerder was dan de Zoon. De Zoon bestaat echter doordat de Vader bestaat en er is nooit een tijd geweest vóórdat de Vader de Zoon voortbracht. Om dit te begrijpen is het nodig te bedenken dat gevolgen niet altijd na de oorzaak komen. Zo zijn verbeelding en denkbeeld oorzaak en gevolg, maar toch tegelijk. De wil houdt het denkbeeld in gedachten: wilsgedaan en beeld beginnen en eindigen zo op precies hetzelfde moment. En als een eeuwig wezen deze voorstelling maakt, dan is dit denkbeeld precies zo eeuwig als de daad. Op deze manier stroomt de Zoon uit de Vader: als het licht van een lamp, de warmte van een vuur of de gedachten uit een verstand. Hij is de Zelfexpressie van de Vader, dat wat de Vader te zeggen heeft.

De verhouding tussen Vader en Zoon naar analogie van een aardse vader en zoon is volgens Lewis beter dan al het andere wat gedacht kan worden. Het voornaamste is dat het om een levende, dynamische liefdesactiviteit gaat die zo concreet is dat deze vereniging zelf ook een Persoon is – de Heilige Geest:

And that, by the way, is perhaps the most important difference between Christianity and all other religions: that in Christianity God is not a static thing—not even a person—but a dynamic, pulsating activity, a life, almost a kind of drama. Almost, if you will not think me irreverent, a kind of dance.⁹⁷

En nu, schrijft Lewis, moet ieder mens zijn plaats vinden in deze dans. Hij moet met God verenigd en opgenomen worden in het eeuwige leven van de Drie-eenheid door deel te krijgen aan het leven van Jezus. Zo krijgt hij deel aan het leven dat verwekt en niet gemaakt is, dat altijd bestaan heeft en altijd zal blijven bestaan. Als hij deelheeft aan dit soort leven, zal ook de mens zoon van God zijn. Hij zal de Vader liefhebben zoals de Zoon en de Heilige Geest zal in hem verschijnen. Jezus kwam naar deze wereld en werd mens om het soort leven dat Hij heeft over andere mensen uit te breiden. Iedere mens dient een klein Christusje te worden.

Het nieuwe leven

Deelnemen aan de dans is volgens Lewis moeilijk omdat het radicaal tegen de menselijke natuur ingaat. De mens is niet slechts een onvolmaakt wezen dat verbetering behoeft, maar een rebel die de wapens moet neerleggen. Dat is bekering: een proces van afsterven.

De volmaakte overgave en vernedering zijn door Jezus ondergaan. Door op één of andere manier deel te hebben aan zijn lijden en vernedering, zullen mensen ook deelhebben aan zijn overwinning op de dood en een nieuw leven vinden na de dood en daarmee volmaakt gelukkig mensen zijn. Dit deelhebben houdt veel meer in dan proberen volgens Jezus' leer te leven. In Hem is er een nieuw

⁹⁶ Lewis, *Mere Christianity*, 157. Lewis doelt op de belijdenis 'wij geloven [...] in één Heer Jezus Christus, de eniggeboren Zoon van God, uit de Vader geboren voor alle eeuwen, licht uit licht, waarachtig God uit waarachtig God, geboren, niet gemaakt, één van wezen met de Vader': een verwijzing naar Joh. 3:16.

⁹⁷ Lewis, *Mere Christianity*, 175.

soort mens verschenen en het nieuwe leven dat Hij begon moet in de mens aangebracht worden: het Christusleven. Dat gebeurt door geloof, doop, avondmaal en persoonlijke navolging.

Een christen kan het Christusleven dat in hem aangebracht is kwijtraken en het kost inspanning om het te behouden. Maar dat gaat nooit in eigen kracht en door eigen ijver. Zoals een levend lichaam zich herstelt van een wond, zo wordt een christen na een misstap in staat gesteld om zich te bekeren, weer overeind te komen en opnieuw te beginnen. Al het goede wat een christen doet, komt voort uit het Christusleven binnen in hem; God heeft hem niet lief omdat hij goed is, maar God maakt hem goed omdat Hij hem liefheeft.

Dat het Christusleven in de mens is, betekent dat Jezus werkelijk via hem optreedt. Door de gehele menigte christenen handelt Hij in deze wereld; zij vormen de cellen waaruit zijn lichaam is opgebouwd. Christenen zijn het lichaam van Christus, het organisme waardoorheen Hij werkt.

Geloof en bekering

Een christen mag erop vertrouwen dat Jezus hem op één of andere manier zal laten delen in de volmaakte menselijke gehoorzaamheid die Hij van zijn geboorte tot zijn kruisiging volbracht: dat Jezus hem meer op hemzelf zal doen lijken. Hij zal zijn 'zoonschap' delen en mensen tot 'kinderen van God' maken.

De Zoon van God werd mens om mensen de mogelijkheid te geven kinderen van God te worden. Hij kwam als een werkelijk mens ter wereld: een mens zoals alle mensen bedoeld waren. Eén mens in wie het geschapen leven, ontleend aan zijn moeder, zich volledig en volmaakt in het verwekte leven liet veranderen. Het natuurlijke menselijke schepsel in Hem werd geheel en al opgenomen in de goddelijke Zoon. Omdat het natuurlijke leven dood moet, onderging Hij een voortdurend afsterven aan de menselijke verlangens om tenslotte gedood te worden. Maar het menselijke wezen in Hem kwam met het goddelijke weer tot leven. Zowel de God als mens in Hem stonden op zodat de eerste echte Mens zichtbaar werd. Daarmee beïnvloedde Hij de gehele mensheid als entiteit; de gehele mensheid is behouden en moet zich dit behoud nu eigen maken door zich voor die ene Mens open te stellen:

Humanity is already 'saved' in principle. We individuals have to appropriate that salvation. But the really tough work—the bit we could not have done for ourselves—has been done for us. We have not got to try to climb up into spiritual life by our own efforts; it has already come down into the human race. If we will only lay ourselves open to the one Man in whom it was fully present, and who, in spite of being God, is also a real man, He will do it in us and for us.⁹⁸

Een mens kan zich volgens Lewis ook openstellen voor God en zich uit eigen vrije wil naar Hem toekeren:

Will they, or will they not, turn to Him and thus fulfil the only purpose for which they were created? Their free will is trembling inside them like the needle of a compass. But this is a needle that can choose. It can point to its true North; but it need not. Will the needle swing round, and settle, and point to God? He can help it to do so. He cannot force it. He cannot, so to speak, put out His own hand and pull it into the right position, for then it would not be free will any more.⁹⁹

Een mens kan zich naar God toekeren en een Christusje worden door zich als Jezus te verkleden, dat is: zichzelf in de positie van een kind van God schuiven. Dit verkleden is daarom in zekere zin een buitengewoon staaltje van brutaliteit, maar Christus heeft het zelf bevolen:

⁹⁸ Lewis, *Mere Christianity*, 181.

⁹⁹ Lewis, *Mere Christianity*, 212.

What is the good of pretending to be what you are not? Well, even on the human level, you know, there are two kinds of pretending. There is a bad kind, where the pretence is there instead of the real thing; as when a man pretends he is going to help you instead of really helping you. But there is also a good kind, where the pretence leads up to the real thing. When you are not feeling particularly friendly but know you ought to be, the best thing you can do, very often, is to put on a friendly manner and behave as if you were a nicer person than you actually are. And in a few minutes, as we have all noticed, you will be really feeling friendlier than you were. Very often the only way to get a quality in reality is to start behaving as if you had it already.¹⁰⁰

In het begin zal het nergens op lijken, maar Jezus biedt hulp en geeft de gewenste verandering. Hij injecteert zijn eigen soort leven en denken door andere mensen of zaken heen. Opnieuw geboren worden is dat Jezus de mens beïnvloedt en langzaam verandert in een nieuw Christusje, waarbij Hij zijn ogen opent voor zijn zondige daden en algehele zondigheid. Het lijkt erop dat de mens alles zelf moet doen, maar ten diepste is het God die alles doet. Christus aantrekken is wat het christen-zijn is. Niet zomaar wat regels van de moraal naleven, want dan blijft er vaak teveel aandacht voor het eigen ik. Jezus vraagt het hele leven; alles moet aan Hem uitgeleverd worden. Het gaat om een nieuw begin in Hem.

De nieuwe mens

Christus zal degene die tot Hem komt helemaal vernieuwen. Als hij het toelaat, zal Christus hem vervolmaken. Hoeveel lijden het ook kost, of welk onvoorstelbaar zuiveringsproces na de dood daarvoor nodig is. Hij zal niet rusten voordat Hij hem volmaakt aan zijn Vader kan voorstellen zodat de Vader een welbehagen in hem heeft. Daarbij is Hij snel blij, maar niet snel tevreden. Gods eis van volmaaktheid is niet ontmoedigend bedoeld. Hij zal helpen bij struikelen, maar ook tot het volmaakte doorgaan. Hij doet geen halfslachtig werk en alleen die dingen die de mens zelf graag aangepakt ziet. Het gaat niet om de bedoeling van de mens met zichzelf, maar om Gods bedoeling met hem:

If we let Him—for we can prevent Him, if we choose—He will make the feeblest and filthiest of us into a god or goddess, a dazzling, radiant, immortal creature, pulsating all through with such energy and joy and wisdom and love as we cannot now imagine, a bright stainless mirror which reflects back to God perfectly (though, of course, on a smaller scale) His own boundless power and delight and goodness. The process will be long and in parts very painful, but that is what we are in for. Nothing less. He meant what He said.¹⁰¹

Jezus zelf is het eerste voorbeeld van de nieuwe mens. Niet slechts één exemplaar daarvan, maar de bron, het centrum en het leven van alle nieuwe mensen. Hij kwam uit eigen wil het geschapen universum binnen en bracht het nieuwe leven mee om het natuurlijk leven te veranderen. Dat wordt verkregen door persoonlijke omgang met Hem. Een nieuw mens worden betekent jezelf verliezen, van jezelf loskomen en je aan Jezus verbinden:

Give up yourself, and you will find your real self. Lose your life and you will save it. Submit to death, death of your ambitions and favourite wishes every day and death of your whole body in the end: submit with every fibre of your being, and you will find eternal life. Keep back nothing. Nothing that you have not given away will be really yours. Nothing in you that has not died will ever be raised from the dead. Look for yourself, and you will find in the long run only hatred, loneliness, despair, rage, ruin, and decay. But look for Christ and you will find Him, and with Him everything else thrown in.¹⁰²

Wie zich naar Jezus toekeert en zich overgeeft aan zijn Persoonlijkheid, begint een echte eigen persoonlijkheid te krijgen.

¹⁰⁰ Lewis, *Mere Christianity*, 188.

¹⁰¹ Lewis, *Mere Christianity*, 205.

¹⁰² Lewis, *Mere Christianity*, 226, 227.

In het licht van de gereformeerde belijdenis en theologie vallen een aantal zaken op in Lewis' onderwijs met betrekking tot de Drie-eenheid het werk van Jezus Christus in mensen. Het gaat om Lewis' opvattingen over de Drie-eenheid als goddelijke dans (1), de volharding der heiligen (2), de twee naturen van Christus (3), de reikwijdte van de verzoening (4) en het vagevuur (5).

1. Lewis' voorstelling van de Drie-eenheid als goddelijke dans is een beeld dat vreemd is aan het bijbels getuigenis en de gereformeerde belijdenis. Dat de mens deel moet krijgen aan het eeuwige leven als kind van God is ook onderdeel van de gereformeerde belijdenis, maar niet dat de mens daarmee een plaats krijgt in de goddelijke Drie-eenheid.¹⁰³ Het beeld van de Drie-eenheid als goddelijke dans heeft de afgelopen decennia in de theologie echter flink aan populariteit gewonnen.¹⁰⁴ Het wortelt in de triniteitsleer van de *perichorese* die rond de 8^e eeuw ontwikkeld werd en die afgeleid kan worden uit het evangelie van Johannes.¹⁰⁵ Deze leer houdt in dat Vader, Zoon en Geest bij elkaar inwonen. Zij vormen een eenheid die geen versmelting met zich meebrengt en de eigenheid van de bestanddelen op geen enkele wijze aantast, maar wel zo ver gaat dat van buitenaf de bestanddelen als zodanig niet meer te onderscheiden zijn en alleen de eenheid waarneembaar is.¹⁰⁶ De triniteit is als het ware een open cirkel. Van God vervreemde mensen worden uitgenodigd zich door de Zoon in de Geest te laten terugbrengen in de gemeenschap met de Vader. Het is opvallend dat Lewis, die vaak de theologische denkbeelden uit zijn eigen tijd liet voor wat ze waren, nu het beeld van de Drie-eenheid als goddelijke dans gebruikt.
2. Lewis' opmerking dat een christen het nieuwe leven dat in hem is aangebracht kan kwijtraken en dat het hem inspanning kost om het te behouden, lijkt haaks te staan op de uitspraak van de *Dordtse Leerregels* over de volharding der heiligen, waar beleden wordt dat God, die rijk is in barmhartigheid, naar het onveranderlijk voornemen van de verkiezing de Heilige Geest niet geheel van de zijnen wegneemt, zelfs als zij op droevige wijze vallen en hen niet zo diep laat vallen, dat ze uit de genade van de aanneming en uit de staat van de rechtvaardiging vallen of dat ze zondigen tot de dood of tegen de Heilige Geest en, geheel door Hem verlaten, zichzelf in het eeuwig verderf storten.¹⁰⁷ Het is echter niet volledig duidelijk of Lewis met zijn opmerking de afval der heiligen voor mogelijk houdt. Hij wijst namelijk ook op Gods hulp zoals die in de *Dordtse Leerregels* beleden wordt en waar verwoord wordt dat vanwege de overblijfselen van de zonde die in de mens woont en ook vanwege de aanvechtingen van de wereld en de satan, de bekeerden niet zouden kunnen volharden in de genade, als zij aan hun eigen krachten werden overgelaten.¹⁰⁸
3. In zijn uitleg over Jezus' zoonschap van God schrijft Lewis dat het natuurlijke menselijke schepsel in Hem geheel en al werd opgenomen in de goddelijke Zoon. In 1958 bekritiseerde de Amerikaanse theoloog Norman Pittinger terecht deze voorstelling van zaken.¹⁰⁹ Hij verweet Lewis zich schuldig te maken aan de vroegkerkelijke dwaling van het monofysitisme; een

¹⁰³ HC 1, 6, 21, 32, 33, 37, 42, 53, 54, 58, 59, 66, 75, 76, 79, 103; NGB 20, 24, 34, 35; DL 1.2, 1.4, 1.9, 2.5, 3/4.8, 5.9.

¹⁰⁴ Fiddes, 'On Theology', 91. Sarot, 'Perichorese', 84.

¹⁰⁵ Brink, *Dogmatiek*, 100. Joh. 10:30; 14:10,11; 17:12,21.

¹⁰⁶ Sarot, 'Perichorese', 85.

¹⁰⁷ DL 5.6.

¹⁰⁸ DL 5.3.

¹⁰⁹ Pittinger, 'Apologist', 1106. Pittinger schrijft hier over Lewis' christologie: 'It falls into at least two classical heresies: Apollinarianism in which the true human mind of the Incarnatie Lord is replaced by the divine mind, and Eutychianism in which the human nature as a whole is "swallowed up" in the divinity of our Lord'. Zie voor eerstgenoemde dwaling hoofdstuk 3 'Het grote wonder'.

stroming die verbonden is aan Eutyches.¹¹⁰ In het debat over de twee naturen van Christus stelde hij dat Jezus menselijke natuur vrijwel geheel in de goddelijke leek op te gaan zodat alleen de laatste overbleef. Het monofysitisme werd door het concilie van Chalcedon in 451 officieel veroordeeld als ketterij.

4. Lewis' opvatting over de verzoening tussen God en mensen zoals in hoofdstuk 4 'De volmaakte boeteling' is uitgewerkt, wordt verder ingekleurd door Lewis' opmerking over het behoud van de gehele mensheid door Jezus' werk dat nu om persoonlijke beantwoording vraagt. Het geloof van de mens moet bij het volbrachte werk van Christus komen. De mens moet beginnen om zich als Christus te verkleden om vervolgens door Hem veranderd te worden. Voor Lewis heeft de mens een vrije wil waarmee hij zijn menselijke natuur naar God kan toekeren om zo aan zijn scheppingsdoel te beantwoorden.¹¹¹ God kan deze omkeer echter niet door macht dwingen. Hij ziet vol verwachting uit naar hun beslissing. Het enige wat wij kunnen behouden is datgene wat wij aanbieden aan God. Christus zal degene die tot Hem komt helemaal vernieuwen. Als hij het toelaat, zal Christus hem vervolmaken. Wie zich tot Gods beschikking stelt, zal volmaakt worden in liefde, wijsheid, vreugde, schoonheid en onsterfelijkheid. Lewis gaat met deze voorstelling van zaken mee in de gedachte van het relatieve universalisme of de algemene verzoening waarin het werk van Christus een mogelijkheid tot behoud voor iedereen is zonder dat daarmee de werkelijkheid van iemands behoud gegeven is.¹¹² Lewis' visie staat daarmee tegenover de *Dordtse Leerregels* waarin beleden wordt dat het geloof een genadegave van God is, dat Hij de harten van de uitverkorenen ombuigt en dat de verkiezing een onveranderlijk voornemen van God is van voor de grondlegging van de wereld en dat deze niet uit vooruitgezien geloof of geloofsgehoorzaamheid geschied.¹¹³ Het is een gave van God die niet aan de vrije wil van de mens wordt aangeboden, maar de mens daadwerkelijk wordt meegedeeld, ingegeven en ingestort door God die het hart hiervoor opent.¹¹⁴
5. Ten slotte wijst Lewis op de mogelijkheid van een onvoorstelbaar zuiveringsproces na de dood in het proces van totale vernieuwing van een christen: het vagevuur. Aan het einde van zijn leven schreef Lewis dat hij in deze gedachte van de loutering van de ziel na de dood geloofde.¹¹⁵ Deze gedachte staat tegenover de gereformeerde leer waarin beleden wordt dat de gelovigen direct na dit leven de gemeenschap met Christus wacht.¹¹⁶

Conclusie

Voor Lewis was het belangrijk dat mensen die na willen denken over God goed onderwijs krijgen om verder te komen. In het licht van de gereformeerde belijdenis is zijn eigen onderwijs met betrekking tot de Drie-eenheid en het werk van Jezus Christus in het leven van mensen echter niet altijd als zodanig te kwalificeren. Lewis' voorstelling van de Drie-eenheid lijkt op het eerste gezicht vreemd aan het bijbels getuigenis en de gereformeerde belijdenis. Deze wortelt echter in een oude kerkelijke triniteitsleer die de laatste decennia aan populariteit heeft gewonnen. Op het gebied van de volharding der heiligen, de reikwijdte van de verzoening, de menselijke wil en de

¹¹⁰ Brink, *Dogmatiek*, 372. Eutyches (378-454) was een tot priester gewijde monnik en later archimandriet (overste van een klooster of groep kloosters) in Constantinopel.

¹¹¹ Lewis, *Mere Christianity*, 211, 212.

¹¹² Genderen, *Dogmatiek*, 482.

¹¹³ DL 1.5, 6, 7, 9.

¹¹⁴ DL 3/4.10, 11, 14.

¹¹⁵ Lewis, *Malcolm*, 107, 108. Zie ook appendix I.

¹¹⁶ HC 57.

idee van een louteringsproces na de dood gaan Lewis en de gereformeerde confessies uiteen. In zijn uitleg van de twee naturen van Christus maakte Lewis gebruik van een vroegkerkelijke dwaling en sprak zo niet in lijn met de oecumenische geloofsbelijdenissen.

Conclusie

De afgelopen decennia is er binnen het gereformeerd protestantisme in Nederland in toenemende mate waardering ontstaan voor het werk van de Britse schrijver, geleerde en christelijk apoloog C.S. Lewis. Tot op heden is er in de gereformeerde theologie in Nederland echter nauwelijks onderzoek naar Lewis' werk gedaan. In deze leemte wilde deze studie op bescheiden wijze voorzien. Binnen de vele onderzoeksmogelijkheden concentreerde zij zich op Lewis' vertolking van het hart van het christelijk geloof en de theologie – de persoon en het werk van Jezus Christus – in zijn theologische non-fictie. Daarmee zou het kunnen fungeren als onderdeel van een onderzoek dat geheel Lewis' oeuvre bespreekt en ook zijn fictie en overige werken behandelt.

Het doel van deze studie was tweeledig: het schetsen van de hoofdlijnen van Lewis' denken en schrijven over Jezus Christus als aanzet tot een inventarisatie van zijn gedachten hierover, en een kritische evaluatie hiervan vanuit de gereformeerde theologie zoals die verwoord is in de *Heidelbergse Catechismus*, *Nederlandse Geloofsbelijdenis* en *Dordtse Leerregels*. Doel van deze studie was om te ontdekken waar Lewis en de gereformeerde belijdenis elkaar ontmoeten en uiteengaan.

Nu in vier hoofdstukken de hoofdlijnen van Lewis' denken en schrijven over de persoon en het werk van Jezus Christus de revue gepasseerd zijn, is een antwoord mogelijk op de onderzoeksvraag van deze studie:

Wat is de visie van C.S. Lewis op de persoon en het werk van Jezus Christus en hoe verhoudt deze zich tot de klassieke gereformeerde christologie?

Jezus Christus was voor Lewis geen leugenaar, legende of dwaas, maar Heer en de Zoon van God. Zijn menswording was voor Lewis het grote wonder van de mythe die feit werd en de incarnatie verheldert en integreert de totale werkelijkheid. Jezus Christus was de volmaakte boeteling door wiens dood er verzoening tussen God en mensen mogelijk is. Door zijn werk in mensen worden zij vernieuwd en kinderen van God.

Ook de gereformeerde belijdenis belijdt de godheid van Jezus. Ook de gereformeerde belijdenis verwoordt zijn verzoendend werk en de toepassing daarvan in de vernieuwing van mensen door de Heilige Geest. In de uitwerking en vertolking van deze centrale geloofsovertuigingen gaan de wegen echter uiteen. Waar de gereformeerde confessies bij de uitwerking van de christologie verwijzen naar het bijbels getuigenis, maakt Lewis gebruik van logica, pagane voorstellingen en Platoons denken, en noemt hij evolutie een goddelijk principe. De reden waarom hij dit deed, ligt waarschijnlijk in zijn eigen levenslange belangstelling voor heidense mythen en het feit dat hij veelal schreef voor een niet-christelijk publiek voor wie de Bijbel weinig tot geen zeggingskracht bezat.

In zijn poging om de persoon en het werk van Jezus Christus onder woorden te brengen, maakte hij – waarschijnlijk onbewust en onbedoeld – meermalen gebruik van voorstellingen die in de vroege kerk als dwaling zijn veroordeeld. Hier wordt duidelijk dat Lewis geen theoloog van professie was en het beste als amateurtheoloog en lekenevangelist gezien kan worden. Het is de vraag in hoeverre Lewis bekend was met het debat in de vroege kerk over de tweenaturen van

Christus, maar als hij hier (beter) van op de hoogte geweest was, dan was hij misschien voor zijn voorstelling van zaken met betrekking tot de tweenaturen van Christus bewaard gebleven. Op dit punt spreekt hij dus niet alleen anders dan de gereformeerde belijdenisgeschriften, maar wijst hij ook een andere weg dan de oecumenische belijdenissen. Niet-theologisch geschoolde lezers zouden ongemerkt door Lewis met zijn tot de verbeelding sprekende verwoording op een dwaalspoor gebracht kunnen worden.

Ten slotte gaan de wegen rondom de verzoeningsleer uiteen. Waar de gereformeerde belijdenis zich kenmerkt door de leer van verzoening door voldoening of plaatsbekledende genoegdoening, pleit Lewis voor het beeld van vrijkoping zoals dat in de vroege kerk voorkwam. Wel moet gezegd worden dat deze twee zienswijzen elkaar op basis van Bijbelse gegevens niet uit hoeven te sluiten, maar ook als complementair beschouwd kunnen worden. De wegen gaan uiteen rondom de vrijheid van de menselijke wil en het aandeel van de mens in zijn redding, en de reikwijdte van de verzoening waarbij Lewis tegenover de gereformeerde visie van particuliere verzoening de gedachte van de algemene verzoening aanhangt.

Lewis wenste in zijn werk een orthodox christendom als het geloof dat bijna alle christenen van alle tijden en plaatsen met elkaar gemeen hebben te presenteren en verdedigen. Op basis van de uitkomsten van dit onderzoek kan gezegd worden dat Lewis op het punt van de christologie niet altijd orthodox was en niet gesproken heeft namens de gereformeerde theologie. Voor christenen binnen het gereformeerd protestantisme zijn er als het gaat om de persoon en het werk van Jezus Christus betere leermeesters aan te wijzen dan Lewis.

De waarde van Lewis' werk ligt daarmee niet zozeer in zijn vertolking van het christelijk geloof, maar veelmeer daarin dat hij het moderne, natuurwetenschappelijk denken met de bijbehorende vooronderstellingen en het strikt gesloten wereldbeeld voor belangrijke vragen plaatst, op het gevaar wees om eigentijdse ideeën te bevoorordelen boven het denken uit vroegere tijden, en dat hij zich er niet voor schaamde om populaire misvattingen met betrekking tot het christelijk geloof en het vooruitgangdenken kritisch tegen het licht te houden.

Literatuur

- Aulén G., *Christus Victor: An Historical Study of the Three Main Types of the Idea of the Atonement*, ed. A.G. Herbert (Eugene: Wipf & Stock, 1931).
- Baynes, L., "C.S. Lewis's Use of Scripture in the 'Liar, Lunatic, Lord' Argument", *Journal of Inklings Studies* Vol. 4 No. 2 (2014).
- Beversluis, J., *C.S. Lewis and the Search for Rational Religion* (Grand Rapids: Eerdmans, 1985).
- Brazier, P.H., *C.S. Lewis – On the Christ of a Religious Economy I. Creation and Sub-Creation* (Eugene: Wipf & Stock, 2013).
- Brazier, P.H., *C.S. Lewis – Revelation, Conversion, and Apologetics* (Eugene: Wipf & Stock, 2012).
- Brazier, P.H., *C.S. Lewis – The Work of Christ Revealed* (Eugene: Wipf & Stock, 2012).
- Brink, G. van den & Kooi, C. van der, *Christelijke dogmatiek. Een inleiding* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2012).
- Brink, G. van den, *Oriëntatie in de filosofie. Westerse wijsbegeerte in wisselwerking met geloof en theologie* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2007³).
- Chesterton, G.K., *The Everlasting Man* (London: Hodder & Stoughton, 1925).
- Feinendegen, N., *Denkweg zu Christus: C.S. Lewis als kritischer Denker der Moderne* (Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2008).
- Fiddes, P.S., "On Theology", in: MacSwain, R. & Ward, M. (eds.), *The Cambridge Companion to C.S. Lewis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
- Genderen, J. van & Velema, W.H., *Beknopte gereformeerde dogmatiek* (Kampen: Kok, 1992).
- Hooper, W. (ed.), *Christians Reflections* (New York: HarperOne, 2014).
- Hooper, W. (ed.), *The Collected Letters of C.S. Lewis, Volumes I-III* (New York: HarperCollins, 2004-2007).
- Hooper, W., *C.S. Lewis – A Companion & Guide* (New York: HarperCollins, 1996).
- Horner, D.A., "Aut Deus aut Malus Home: A Defense of C.S. Lewis's 'Shocking Alternative'", in: Jacobs, A., "The Chronicles of Narnia", in: MacSwain, R. & Ward, M. (eds.), *The Cambridge Companion to C.S. Lewis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
- Kater, M.J., "C.S. Lewis", in: Bakker, H.A. e.a., *Verantwoord geloof. Handboek christelijke apologetiek* (Kampen: Brevier, 2014).
- Lewis, C.S. (ed.), *George MacDonald: An Anthology: 365 Readings* (New York: HarperOne, 2001).
- Lewis, C.S., "Christianity and Literature", in Lewis, C.S., *Christian Reflections*, ed. W. Hooper (New York, HarperOne, 2014).
- Lewis, C.S., "Cross-Examination", in: Lewis, C.S., *God in the Dock*, ed. W. Hooper (New York: HarperOne, 1994).
- Lewis, C.S., "Is Theology Poetry?", in: Lewis, C.S., *The Weight of Glory: And Other Addresses* (New York: HarperOne, 2001).
- Lewis, C.S., "Modern Theology and Biblical Criticism", in: Lewis, C.S., *Christian Reflections*, ed. W. Hooper (New York: HarperOne, 2014).
- Lewis, C.S., "Myth Became Fact", in: Lewis, C.S., *God in the Dock*, ed. W. Hooper (New York: HarperOne, 1994).
- Lewis, C.S., "On The Reading of Old Books", in: *The Grand Miracle and Other Selected Essays on Theology and Ethics From 'God in the Dock'*, ed. W. Hooper (New York: Ballantine, 1983).
- Lewis, C.S., "Rejoinder to Dr. Pittinger", in: Lewis, C.S., *God in the Dock*, ed. W. Hooper (New York: HarperOne, 1994).

- Lewis, C.S., "The Funeral of a Great Myth", in: Lewis, C.S., *Christian Reflections*, ed. W. Hooper (New York: HarperOne, 2014).
- Lewis, C.S., "What Are We to Make of Jesus Christ?", in: Lewis, C.S., *God in the Dock*, ed. W. Hooper (New York: HarperOne, 1994).
- Lewis, C.S., *Letters to Malcolm: Chiefly on Prayer* (New York: Harcourt, 2002).
- Lewis, C.S., *Mere Christianity* (New York: HarperOne, 2001).
- Lewis, C.S., *Miracles: A Preliminary Study* (New York: HarperOne, 2001).
- Lewis, C.S., *Reflections on the Psalms* (Orlando: Harcourt, 1958).
- Lewis, C.S., *The Problem of Pain* (New York: HarperOne, 2001).
- Lewis, C.S., *Varenspreken en olifanten en andere essays*, ed. A. Smilde (Kampen: Kok, 2006).
- Lewis, C.S., *Zeebries der eeuwen en andere essays*, ed. A. Smilde (Franeker: Van Wijnen, 2013).
- MacSwain, R. & Ward, M. (eds.), *The Cambridge Companion to C.S. Lewis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
- McDowell, J., *Evidence That Demands a Verdict* (San Bernardino: Campus Crusade for Christ, 1972).
- McGrath, A., "A 'Mere Christian': Anglicanism and Lewis's Religious Identity", in: McGrath, A., *The Intellectual World of C.S. Lewis* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2014).
- McGrath, A., "A Gleam of Divine Truth: The Concept of Myth in Lewis's Thought", in: McGrath, A., *The Intellectual World of C.S. Lewis* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2014).
- McGrath, A., "Arrows of Joy: Lewis's Argument from Desire", in: McGrath, A., *The Intellectual World of C.S. Lewis* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2014).
- McGrath, A., "Outside the 'Inner Ring': Lewis as a Theologian", in: McGrath, A., *The Intellectual World of C.S. Lewis* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2014).
- McGrath, A., "Reason, Experience, and Imagination: Lewis's Apologetic Method", in: McGrath, A., *The Intellectual World of C.S. Lewis* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2014).
- McGrath, A., *C.S. Lewis – A Life: Eccentric Genius, Reluctant Prophet* (Nashville: Thomas Nelson, 2013).
- McGrath, A., *Historical Theology. An Introduction to the History of Christian Thought* (Oxford: Blackwell, 1998).
- Pittinger, N.W., "Apologet versus Apologist. A critique of C.S. Lewis as 'defender of the faith'", *The Christian Century* Vol. LXXV (1958).
- Sarot, M., "Perichorese als ecclesiologisch begrip?", in: Boer, T. & Maat, H. (eds.), *Van God gesproken. Over religieuze taal en relationale theologie* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2011).
- Schultz, J.D. & West, J.G. (eds.), *The C.S. Lewis Reader's Encyclopedia* (Grand Rapids: ZondervanPublishingHouse, 1998).
- Selby Wright, R. (ed.), *Asking Them Questions, Third Series* (Londen: Oxford University Press, 1950).
- Smilde, A., "C.S. Lewis in Duitsland", *Ecclesia*, Orgaan van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge, 103e jaargang (2012).
- Vanhoozer, K.J., "On Scripture", in: MacSwain, R. & Ward, M. (eds.), *The Cambridge Companion to C.S. Lewis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
- Wright, N.T., "Simply Lewis: Reflections on a Master Apologist After 60 Years", *Touchstone Magazine* 20 (2007).
- Zwanepol, K., *Belijdenisgeschriften voor de Protestantse Kerk in Nederland* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2004).

Appendix I

C.S. Lewis als schrijver en apologeet

“Theologie is het gesystematiseerde geheel van uitspraken die de gelovigen van een religie doen over God en over de relatie van mensen tot God”, hield Lewis in een lezing zijn gehoor eens voor.¹¹⁷ Zelf deed hij dergelijke uitspraken met grote regelmaat en zijn oeuvre vertoont een hechte samenhang.¹¹⁸ In deze brede zin van het woord is Lewis daarom als theoloog te beschouwen, ondanks dat hij geen theoloog of Bijbelwetenschapper van opleiding en beroep was.¹¹⁹ Lewis had een opleiding klassieke talen en filosofie en daarna in Engelse taal en literatuur genoten, en was universitair docent en wetenschapper Engelse literatuur van Middeleeuwen en Renaissance.¹²⁰

Lewis is het beste te zien als amateurtheoloog die zich niet zozeer door gebrek aan bekwaamheid onderscheidde van professionele theologen, als wel dat hij het niet voor het geld deed, maar door liefde voor het onderwerp.¹²¹ Hij blijft veelal de filosoof die over God sprak en schreef en wiens theologie helemaal verbonden is met zijn levensloop.

Na lange levensbeschouwelijke omdwalingen kwam Lewis in het najaar van 1931 tot geloof in Jezus Christus. Zijn bekendheid bij het grote publiek volgde tien jaar later toen hij tijdens de Tweede Wereldoorlog voor de *British Broadcasting Corporation* (BBC) radio-uitzendingen over het christelijk geloof verzorgde. Lewis' kracht als lekenevangelist voor het grote publiek lag voor een belangrijk deel in zijn persoonlijke ervaring met het atheïsme. Als rationalist en romanticus sprak hij velen aan met zijn methode waarin hij gebruik maakte van het verstand, de ervaring en de onuitputtelijke voorraad originele illustraties, voorbeelden en beeldspraak die hij ter beschikking had bij iedere gedachte en iedere context.¹²² Als kenner van de klassieke en Oude Engelse en Europese literatuur verwerkte Lewis in zijn toespraken en boeken veel antieke en Middeleeuwse denkbeelden.¹²³

Lewis groeiende populariteit bleef ook in de academische wereld niet onopgemerkt. Op 28 juni 1946 verleende de universiteit van St. Andrews hem een eredoctoraat godgeleerdheid vanwege zijn vermogen om theologie bij velen onder de aandacht te brengen en theologische reflectie en verbeeldingskracht te combineren: iets waar veel professionele theologen niet toe in staat bleken te zijn.¹²⁴ Tegelijk was er vanuit academische kringen kritiek op Lewis; hij stelde de dingen te eenvoudig en verzuimde in gesprek te gaan met theologen uit zijn eigen tijd.¹²⁵

Van jongs af aan had Lewis een diep verlangen ervaren en uiteindelijk werd zij vervuld door God. Dit verlangen werd een belangrijke grondtoon in zijn werk.¹²⁶ In zijn jonge jaren zocht en vond Lewis vervulling in uiteenlopende zaken – bijvoorbeeld Griekse, Angelsaksische en Noorse mythologie – die dan stuk voor stuk ontoereikend bleken. Ook na zijn bekering tot het christelijk

¹¹⁷ Lewis, 'Theology', 116. Voordracht voor de Oxford Socratic Club op 6 november 1944.

¹¹⁸ De hechte samenhang in Lewis' werk wordt aangetoond in de dissertatie *Denk-Weg zu Christus: C.S. Lewis als kritischer Denker der Moderne* van de Duitse filosoof Norbert Feinendegen uit 2008.

¹¹⁹ Lewis, *Reflections*, 1, 2: 'I am no Hebraist, no higher critic, no ancient historian, no archaeologist. I write for the unlearned about things in which I am unlearned myself. [...] I write as one amateur to another.' Zie ook: McGrath, *Intellectual World*, 166.

¹²⁰ MacSwain, *Companion*, 75.

¹²¹ Brazier, *Revelation*, xiii.

¹²² McGrath, *Intellectual World*, 129-146; Lewis, *Zeebries*, 16.

¹²³ MacSwain, *Companion*, 223-308.

¹²⁴ McGrath, *Intellectual World*, 163. In 1958 schreef Lewis: 'If the real theologians had tackled this laborious work of translation about a hundred years ago, when they began to lose touch with the people (for whom Christ died), there would have been no place for me.' Lewis, 'Rejoinder', 200.

¹²⁵ McGrath, *Intellectual World*, 165.

¹²⁶ McGrath, *Intellectual World*, 105-122.

geloof bleef hij mythen zien als verhalen die een glimp van goddelijke waarheid bevatten en onthullen.¹²⁷ Als christen geloofde hij niet dat andere godsdiensten alleen maar door en door fout waren. Ze bevatten voor hem op z'n minst een spoortje van waarheid, daar waar het christendom het bij het juiste eind had.¹²⁸

Lewis bleef zijn leven lang trouw aan de *Church of England* waartoe hij vanaf zijn geboorte behoorde.¹²⁹ Binnen de Anglicaanse Kerk behoorde Lewis tot de Anglo-Katholieke stroming die gekenmerkt wordt door aandacht voor het vagevuur, gebeden voor de doden en de biecht.¹³⁰ In zijn apologetisch werk wilde hij als leek in de Anglicaanse Kerk echter voorbijgaan aan kerkelijke denominaties en niet-christenen een orthodox, onversneden christendom presenteren dat bijna alle christenen van alle tijden en plaatsen met elkaar gemeen hebben.¹³¹

In zijn eigen denken en schrijven liet Lewis zich leiden door een breed palet aan auteurs uit vele kerken, tijden en plaatsen.¹³² Hij gaf voor zichzelf de voorkeur aan boeken die in de loop der eeuwen van blijvende waarde waren gebleven en gebleken.¹³³ Lewis beschouwde de Schotse predikant, romancier en fantasy-auteur George Macdonald (1824-1905), met wiens werk hij op zestienjarige leeftijd kennismaaakte en die voor hem de weg naar het christelijk geloof opende, als zijn belangrijkste leermeester.¹³⁴

Als christen las Lewis de Bijbel als het voertuig van Gods Woord dat tot Jezus Christus leidt.¹³⁵ Als literatuurhistoricus was hij er niet van overtuigd dat iedere zin in de Bijbel historische of wetenschappelijke waarheid bevatte en wilde hij zijn strekking en boodschap leren kennen door de toon en het karakter ervan op zich in te laten werken.¹³⁶ Hij had er geen moeite mee om het scheppingsverhaal als mythisch te beschouwen en had oog voor het menselijke karakter van de Bijbel met sporen van naïviteit, vergissingen, tegenstrijdigheden en verdorvenheid (zoals in sommige vloekpsalmen). Lewis hield het midden tussen fundamentalisme en de moderne schriftkritische bijbelwetenschap waarvan hij de aanhangers verweet de historiciteit van bijna alles in de evangeliën te ontkennen, te beginnen met de opstanding.¹³⁷

¹²⁷ McGrath, *Intellectual World*, 55-81.

¹²⁸ Cf. Lewis, *Mere Christianity*, 35.

¹²⁹ McGrath, *Intellectual World*, 147-161.

¹³⁰ Lewis, *Malcolm*, 107, 108.

¹³¹ Kort na zijn bekering schreef Lewis aan zijn vriend Dom Bede Griffiths: 'When all is said (and truly said) about the divisions of Christendom, there remains, by God's mercy, an enormous common ground'. Lewis, *Collected Letters II*, 136.

¹³² Cf. Lewis, *Collected Letters III*, 978 en Lewis, 'Cross-Examination', 288: Vergilius (70-19), Aristoteles (384-322 BC), Augustinus van Hippo (354-430), Boëthius (480-525), Thomas van Aquino (1225-1274), Dante Alighieri (1265-1321), Edmund Spencer (1552?-1599), Richard Hooker (1554-1600), George Herbert (1593-1633), John Milton (1608-1674), Thomas Traherne (1637-1674), William Law (1686-1761), James Boswell (1740-1795), William Wordsworth (1770-1850), Coventry Patmore (1823-1896), George MacDonald (1824-1905), Arthur James Balfour (1848-1930), Rudolf Otto (1869-1937), Edwyn Bevan (1870-1943), Gilbert Keith Chesterton (1874-1936), Charles Williams (1886-1945) en Dorothy Sayers (1893-1957).

¹³³ Lewis, 'On the Reading of Old Books'.

¹³⁴ Lewis, *Anthology*, xxxvii: 'I have never concealed the fact that I regarded him as my master; indeed I fancy I have never written a book in which I did not quote from him. But it has not seemed to me that those who have received my books kindly take even now sufficient notice of the affiliation. Honesty drives me to emphasize it.'

¹³⁵ Lewis, *Collected Letters III*, 246. In een brief aan een lezeres antwoordt Lewis op de vraag of de Bijbel onfeilbaar is: 'It is Christ himself, not the Bible, who is the true word of God. The Bible, read in the right spirit and with the guidance of good teachers, will bring us to Him.'

¹³⁶ Lewis, *Reflections*, 109-119.

¹³⁷ Vanhoozer, *Companion*, 75-85. Lewis, 'Modern Theology', 153.

Appendix II

C.S. Lewis en het platonisme

“De theologie zegt niet alleen dat christenen en Joden bijzonder licht ontvangen hebben, maar ook dat alle mensen enig licht van boven ontvangen en dan moeten we ook verwachten dat het verbeeldingsleven van grote heidense leraren en mythenmakers weleens een glimp laat zien van het thema waarvan christenen geloven dat het hele kosmische verhaal erom draait”, hield Lewis in een lezing zijn gehoor eens voor.¹³⁸ Eén van die grote leraren was voor Lewis de Griekse filosoof Plato, met wiens werk en filosofie hij tijdens zijn studie in aanraking kwam en voor wie hij levenslang waardering bleef behouden.¹³⁹ Enige kennis van Plato’s belangrijkste ideeën verheldert daarom het zicht op Lewis’ denken en schrijven.

Het hart van Plato’s filosofie wordt gevormd door zijn ideeënleer.¹⁴⁰ De ware werkelijkheid is volgens hem niet te vinden in de veranderlijke, materiële werkelijkheid die onze zintuigen waarnemen, maar daarachter en daarboven in de zogenaamde ideeën of vormen. Zij vormen de volmaakte werkelijkheid; ze zijn onveranderlijk, eeuwig en voor hun bestaan niet van iets of iemand anders afhankelijk. De concrete voorwerpen die wij waarnemen zijn een zwakke afschaduw van deze ideeën. Zo leerde Plato een metafysisch dualisme; er zijn twee werelden: een onveranderlijke ideële en een veranderlijke materiële. Die laatste is geen schijnwereld, maar een onvolmaakte afschaduw van de eerste. Deze dubbele wereld is volgens Plato ontstaan door een schepper die verantwoordelijk is voor het bestaan van de alledaagse werkelijkheid en die de ideeën als voorbeeld nam bij haar schepping.¹⁴¹

Plato onderscheidde twee soorten kennisverwerving: de directe, zij het gebrekkige, zintuiglijke waarneming, en het denken dat zich geheel buiten deze waarneming om op de onveranderlijke ideeën richt. De menselijke ziel is uit het rijk der ideeën afkomstig en daarom ligt in de ziel nog de vage herinnering aan die wereld opgeslagen.¹⁴²

Plato beschouwde de ideeën als gerangschikt in een zekere hiërarchische orde.¹⁴³ De hoogste ideeën zijn die van waarheid, schoonheid en goedheid. Het goede gaat daarbij alles te boven, is het hoogste begrip dat wij mensen ons kunnen denken en verdient als enige met recht goddelijke verering. Plato had een diep besef van het transcendente, maar zijn godsbegrip was onpersoonlijk en abstract.

Plato’s invloed in de filosofie was van meet af aan groot.¹⁴⁴ Ook in de theologie heeft het (neo)platonisme sinds de vroege kerk, via de middeleeuwse scholastiek tot in het zeventiende eeuwse protestantisme zijn sporen nagelaten.¹⁴⁵

Plato’s filosofie en metafysica vormden ook een belangrijke basis voor Lewis’ denken en wereldbeeld.¹⁴⁶ Tegenover het opkomende naturalisme in zijn tijd hield Lewis vast aan Plato’s metafysisch dualisme van natuur en bovennatuur.¹⁴⁷ In *Miracles* schrijft hij dat God vanuit het

¹³⁸ Lewis, ‘Theology’, 128. Voordracht voor de Oxford Socratic Club op 6 november 1944.

¹³⁹ Smilde, ‘C.S. Lewis in Duitsland’. Plato (ca. 427-347 BC) behoort tot de allergrootste filosofen uit heel de westerse ideeëngeschiedenis. Tot op de dag van vandaag is zijn invloed niet uit de filosofie weg te denken.

¹⁴⁰ Brink, *Oriëntatie*, 51.

¹⁴¹ Brink, *Oriëntatie*, 52.

¹⁴² Brink, *Oriëntatie*, 52, 53.

¹⁴³ Brink, *Oriëntatie*, 55.

¹⁴⁴ Brink, *Oriëntatie*, 55.

¹⁴⁵ Brazier, *Religious Economy II*, 25.

¹⁴⁶ Brazier, *Religious Economy II*, 26.

¹⁴⁷ Zie hoofdstuk 3 ‘Het grote wonder’.

Absolute afdaalde tot het niveau van ruimte en tijd.¹⁴⁸ De wezenlijke betekenis aller dingen daalde uit de 'hemel' van het mythische af naar de 'aarde' van het historische.¹⁴⁹ Door de leer over de hogere wereld te aanvaarden, doen wij ontdekkingen in de lagere: de natuur wordt verlicht door een licht van voorbij de natuur. De grote sleutelprincipes die in het goddelijke leven als vormen van het goede bestaan, krijgen in hun natuurlijke toepassingen een minder volmaakte vorm.¹⁵⁰

Daarnaast zijn sporen van Plato's denken terug te vinden in Lewis' opvatting dat ieder mens deel moet krijgen aan de goddelijke dans van de Drie-eenheid om zoveel aan God gelijk te worden als voor mensen mogelijk is. Wie zich tot zijn beschikking stelt, zal volmaakt worden in liefde, wijsheid, vreugde, schoonheid en onsterfelijkheid.¹⁵¹

Verder betuigt Lewis instemming met Plato's scheppingstheologie waarin het gehele universum voortkomt uit de wil van een volmaakte, tijdloze en onafhankelijke Schepper die boven en buiten al het door Hem geschapene staat.¹⁵²

Tenslotte is het thema van verlangen in Lewis' werk terug te leiden op Plato's opvatting dat in de menselijke ziel nog de vage herinnering aan de transcendente wereld opgeslagen ligt. Aan onze diepste verlangens wordt niet in deze, maar een andere wereld voldaan.¹⁵³

¹⁴⁸ Lewis, *Miracles*, 179.

¹⁴⁹ Lewis, 'Theology', 130.

¹⁵⁰ Lewis, *Miracles*, 194.

¹⁵¹ Lewis, *Mere Christianity*, 207.

¹⁵² Lewis, *Reflections*, 79, 80: 'We do of course find in Plato a clear Theology of Creation in the Judaic and Christian sense; the whole universe – the very conditions of time and space under which it exists – are produced by the will of a perfect, timeless, unconditioned God who is above all that He makes. But this is an amazing leap (though not made without the help of Him who is the Father of lights) by an overwhelming theological genius; it is not ordinary Pagan religion.'

¹⁵³ Lewis, *Mere Christianity*, 136: 'If I find in myself a desire which no experience in this world can satisfy, the most probable explanation is that I was made for another world.'